

Verspreiding en ecologie van de Grauwe gors in Limburg

RAPPORT

Natuur.studie

nummer 8

2011

Iwan Lewylle,
Remar Erens &
Stijn Raymaekers

natuurpunt

De Grauwe Gors in Limburg

Verspreiding en ecologie

De Grauwe Gors in Limburg

Verspreiding en ecologie

Eindverslag Bijzonder Natuurbeschermingsproject Provincie Limburg

© augustus 2011
Natuurpunt Studie
M. Coxiestraat 11
2800 Mechelen
studie@natuurpunt.be
www.natuurpunt.be

Opdrachtgever:	Provincie Limburg, partner voor natuur
Opdrachthouder:	Natuurpunt Studie Coxiestraat 11 B-2800 Mechelen 015/770163 E-mail: studie@natuurpunt.be of iwan.lewylle@natuurpunt.be
Veldwerk:	Werkgroep Grauwe Gors, VWG Fruitstreek & Vogelwerkgroep Likona
Teksten en gegevensverwerking:	Iwan Lewylle, Remar Erens & Stijn Raymaekers
Foto's:	Iwan Lewylle, Remar Erens, Freek Verdonckt, Piet Rymen, Leo Jansen & Kevin Lambeets
Eindredactie en vormgeving:	Marc Herremans en Pieter Van Dorsselaer
Wijze van citeren:	Lewylle I., Erens R. & S. Raymaekers. 2011. De Grauwe Gors in Limburg – Verspreiding en ecologie. Eindverslag Bijzonder Natuurbeschermingsproject 2011. Rapport Natuur.Studie 2011/8, Natuurpunt Studie, Mechelen, België.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Natuurpunt Studie vzw en de provincie Limburg.

Inhoudsopgave

Dankwoord	4
Samenvatting.....	5
Inleiding	6
1. Ecologische fiche Grauwe Gors	7
1.1. Soortbeschrijving	7
1.2. Ecologie	8
1.2.1. Leefgebied.....	8
1.2.2. Nestecologie.....	8
1.2.3. Zomer- en wintervoedsel.....	8
2. Verspreiding en status van de Grauwe Gors.....	9
2.1. Historische verspreiding in Limburg.....	9
2.2. Verspreiding in België	10
2.3. Verspreiding en status in Europa.....	10
3. Akkernatuur.....	11
3.1. Akkerreservaten.....	11
3.2. Regionale Landschappen	11
3.3. De Vlaamse Landmaatschappij (VLM)	12
3.4. Werkgroep Grauwe Gors	13
3.5. Adoptiegemeente Riemst	13
4. Werkwijze.....	14
4.1. Broedvogelinventarisatie	14
4.2. Simultaantellingen.....	14
4.3. Ecologie	14
4.4. Sensibilisatie	14
5. Resultaten.....	15
5.1. Broedvogelinventarisatie	15
5.1.1. Provincie Limburg.....	15
5.1.2. Vergelijking met 'Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-'02' voor provincie Limburg.....	15
5.1.3. Vlaanderen	16
5.1.4. Evolutie 'Riemst en omgeving'	16
5.1.5. Voorkomen Grauwe Gors over traditionele landschappen in 2000-'02 & 2008-'10.....	17
5.1.6. Voorkomen Grauwe Gors in relatie tot bodemgebruik in Limburg	17
5.2. Simultaantellingen.....	24
5.2.1. Winter 2008-'09	24
5.2.2. Winter 2009-'10	25
5.2.3. Terreinacties.....	27
5.2.4. Bijvoederprogramma	28
5.2.5. Nestbescherming.....	29
5.3. Ecologie	33
5.3.1. Voedseleecologie	33
5.3.2. Nestecologie.....	33
5.3.3. Kwesties uit het veld.....	34
5.4. Sensibilisatie	35
5.4.1. Lezingen	35
5.4.2. Ondersteuning Werkgroep Grauwe Gors.....	35
5.4.3. Algemeen publiek	36
6. Discussie.....	38
6.1. Broedvogelinventarisatie	38
6.2. Simultaantellingen.....	39
6.3. Beheer	40
6.4. Ecologie	41
6.5. Kwesties uit het veld	41
6.6. Sensibilisatie	42
7. Conclusie	43
8. Referenties.....	44

Dankwoord

Allereerst wensen we de Provincie Limburg te bedanken voor de financiering van en de belangstelling voor het project 'Grauwe Gors in Limburg'. Zonder haar inbreng was het project niet mogelijk geweest.

De medewerking van de Werkgroep Grauwe Gors - een samenwerking van een grote groep vogelkijkers en akkernatuurlijefhebbers uit Vlaams-Brabant en Limburg - maakte van dit project een succes. We wensen deze werkgroep dan ook veel succes toe met de voortzetting van hun activiteiten.

Vogelkijkers uit vogelwerkgroep Fruitstreek en de provinciale vogelwerkgroep van Likona zetten we even in de schijnwerpers omdat deze vrijwilligers de Grauwe Gors *Milliaria calandra* en andere soorten akkervogels al jarenlang inventariseren in Limburg. Deze data werden beheerd door Likona en waren zeer welkom voor de opmaak van de populatietrend van de soort.

Een woord van dank aan alle instanties die anno 2011 vol overtuiging actief bezig zijn met het behoud of herstel van akkernatuur in de provincie Limburg: de Vlaamse landschappij (VLM), Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren (RLHV), Natuurpunt en het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB). In samenwerking met landbouwers, tegenwoordig landschapsbouwers genaamd, worden heel wat akkers ingericht voor de akkervogelgemeenschap. De gemeente Riemst, als adoptiegemeente, gaf ondersteuning waar nodig en hielp meerdere initiatieven mee uitwerken, waarvoor bijzondere dank.

Tabel 1. De lijst met vrijwilligers is lang, een overzicht in willekeurige volgorde van de meest actieve mensen ...

Pierre Vandersmissen	Jan Gabriëls
Henri Vandersmissen	Jossette Moria
Paul Matthys	Ronny Vanherck
Robert Croes	Andre Vanmarsenille
Jan Stevens	Diederik De Leersnyder
Yvonne Princen	Charlie Claesen
Eric De Cock	Jos Piffet
Frans Francis	Dirk Ottenburghs
...	en vele anderen!

Samenvatting

De Grauwe Gors doet het in grote delen van Europa niet goed (Birdlife International, 2004). Enkele decennia geleden was de soort in opmars, maar vooral na de eeuwwisseling decimeerde de soort zowel in aantal als in verspreidingsgebied. Er vond een grootschalige broedvogelinventarisatie plaats in de provincies Vlaams-Brabant en Limburg in 2008. De resultaten van dit project sluiten aan op die van het project 'Grauwe Gors in Vlaams-Brabant': een terugval van minstens 70% in minder dan tien jaar. Schattingen houden het op 100-125 broedparen in Limburg. Broedkernen worden enkel nog opgetekend in de grotere akkergebieden in Droog-Haspengouw, niet in andere geografische streken in deze provincie.

Ook in het buitenland nemen populaties sterk af (Birdlife International, 2011). In het oosten van Schotland hebben overwinterende Grauwe Gorzen het zo zwaar dat er in sommige jaren bij aanvang van het broedseizoen amper nog dieren overblijven (Watson et al., 2009). Simultaantellingen worden sinds 2008 georganiseerd om de winterpopulatie in het zuidoosten van Vlaanderen in kaart te brengen. Deze tellingen vinden voornamelijk plaats op percelen met wintervoer. Het is heel waarschijnlijk dat de grote aantallen overwinteraars, tot 262 exemplaren, die in de koudste periode van de winter worden teruggevonden op deze percelen met overstaand graan of akkerkruiden, voornamelijk lokale broedvogels zijn.

Naast bovenstaande inventarisaties werd er ook onderzoek verricht naar de ecologie van de Grauwe Gors. Determinatie van voedsel, verzameld voor de jongen, bracht aan het licht dat vooral rupsen van de Gamma-uil *Autographa gamma* als stapelvoedsel dienden voor één nest. Het goede nieuws is dat deze nachtvlinder nog in relatief grote aantallen voorkomt in het akkergebied, het slechte nieuws luidt dat deze soort in de Benelux een trekvlinder uit het zuiden is en niet elk jaar in even grote aantallen aanwezig is.

Meerdere (natuurbeherende) instanties ontfermen zich over het lot van de fauna en flora van akkers. Menig beschermingsinitiatief werd genomen toen de desbetreffende soort al quasi niet meer te redden viel. Daarentegen lijken de maatregelen die in 2008-'11 zijn getroffen nog net op tijd te komen. De maatregelen zijn in meerdere provincies uitgevoerd op een moment, 2008, dat er in Vlaanderen nog 225 à 275 broedparen zijn. Over de taalgrens bevinden zich daarenboven nog enkele (grote) bolwerken die aansluiten op de Vlaamse populatie.

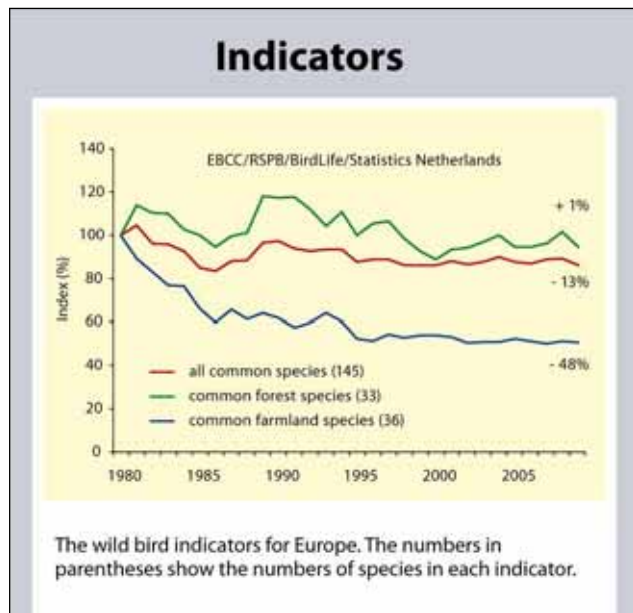
De focus lag, qua beheermaatregelen, de afgelopen jaren vooral op het verbeteren van het voedselaanbod in de wintermaanden. Anno 2011 liggen er verspreid over de provincie Limburg heel wat graanakkers en bloemrijke graanranden, ook op de meest intensieve akkerplateaus, zodat er ook hier meer nestgelegenheid en dekking, én winter- en zomervoedsel voorhanden is. De combinatie van bv. beheerovereenkomsten 'vogelvoedselgewassen' en 'gemengde grasstroken' moeten de Grauwe Gors en andere akkervogels behouden in Limburg, én Vlaanderen. Waar (nog) geen maatregelen mogelijk waren, werd graan uitgestrooid in de wintermaanden. Een andere, eerder aparte, maar succesvolle maatregel, nl. nestbescherming, redde meerdere juveniele Grauwe Gorzen van een gewisse dood. Het zijn misschien extreme maar voorlopig misschien wel noodzakelijke stappen om de snelle terugval tegen te gaan...

Figuur 1. Samenvatting van het rapport de Grauwe Gors in Limburg, anders benaderd.

Inleiding

Voor akkernatuur liefhebbers in Vlaanderen is het geen nieuwtje dat akkernatuur enorm hard achteruit gaat. En toch komen artikels zoals 'Farmland Birds in Europe fall to lowest levels' hard aan. Wat in West-Europa al decennialang aan de gang is, blijkt zo maar even een Europees verhaal te worden: akkervogel populaties vallen terug op zeer lage aantallen, sommige soorten smelten als sneeuw voor de zon. De European Bird Census Council, kortweg EBCC, verwerkt data die door duizenden ornithologen in Europa worden verzameld. Het verdict luidt dat maar liefst 20 van de 36 akkervogelsoorten in aantal achteruitgaan; de Patrijs *Perdix perdix* zo maar even met 82% en de Grauwe Gors met 66%. De akkervogelgemeenschap neemt af met bijna 50% sinds 1980. Veel soorten kenden bovendien hun sterkste afname al vóór de jaren '80...

Figuur 2. De akkervogelgemeenschap doet het zonder meer slecht in Europa, ze neemt het hardst af (www.ebcc.org).

Dit in een tijdperk waar de eerste, relatief grote soortbeschermingsprojecten, bv. de Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* in Groningen, Nederland, dan weer heel succesvol blijken te zijn. Ook in Vlaanderen lijken Geelgorzen stand te houden waar complexen aan akkerreservaten liggen (Lewylle et al. 2010). En toch kunnen dergelijke akkernatuurprojecten de akkervogelproblematiek verre van volledig ongedaan maken. Maar deze projecten laten wel zien dat de negatieve trend (gedeeltelijk) omkeerbaar is en dat groepen gepassioneerde vrijwilligers het lokale behoud, zelfs de heropleving, van bepaalde soorten mogelijk maken.

Er wordt hoopvol, maar voorzichtig, uitgekeken naar het gemeenschappelijke landbouwbeleid van Europa (GLB). De invulling van het GLB wordt tegen 2013 geëvalueerd en hopelijk gewijzigd met meer oog voor akkernatuur. Het is alvast hoog tijd dat de gigantische oppervlakte landbouwgebied niet enkel dient voor de productie van gewassen waarbij de rest bijzaak is. De nieuwe poging om de achteruitgang van de biodiversiteit tegen 2020 te stoppen heeft weinig kans op slagen wanneer ongeveer 1/5de van het aantal broedvogels in Vlaanderen quasi 'vogelvrij' wordt verklaard.

Figuur 3. Er zijn ook succesverhalen: de Grauwe Kiekendief heeft zich in het akkerlandschap van Groningen toch stevig gevestigd, tot 40 broedparen per jaar. In Nederland in totaal 65 broedparen. Prooioverdracht van man op vrouw (foto Freek Verdonckt).

1. Ecologische fiche Grauwe Gors

1.1. Soortbeschrijving

Binnen de gorzenfamilie behoort de Grauwe Gors tot de grotere soorten. De soort onderscheidt zich van alle andere gorzen doordat beide geslachten ongeveer hetzelfde verenkleed hebben. Geslachten zijn meestal wel te onderscheiden op basis van het opmerkelijke koppatroon van de mannetjes. De vrouwtjes zijn minder sterk getekend.

Figuur 4. De Grauwe Gors is een relatief forse zangvogel met een stevige snavel. Qua verenkleed is hij minder opvallend, weinig bijzonder zelfs (foto Hugo Willocx).

Uiterlijke kenmerken

- Grootte 16 tot 19 cm, een 'zware' lichaamsbouw;
- 15 tot 22 gram;
- forse snavel;
- bovenzijde bruingekleurd, grijsbruin gestreept zonder opvallende kenmerken;
- onderzijde beigewit en donkergestreept, met donkere borstvlak;
- rozegele poten en snavel.

Gorzen hebben meestal een luide zang, per soort sterk verschillend. De Grauwe Gors is te herkennen aan zijn luide rinkelende zang, die vergeleken worden met rinkelen van een sleutelbos. Deze weinig gevarieerde zang is tamelijk kort en wordt constant herhaald. De (contact)roep wordt omschreven als een metalig klinkende "tsritt" of herhaalde tikkende "bit - bit" of "b-t b-t".

1.2. Ecologie

1.2.1. Leefgebied

Van origine is de Grauwe Gors een steppesoort, maar hij komt al enkele eeuwen voor in het landbouwgebied in zowat heel Europa. Hooilanden en uiterwaarden langsheen grotere rivieren behoren ook tot het broedgebied van de Grauwe Gors, maar sinds vrij recent niet meer in de Benelux, wel in Oost-Europa. De soort komt meestal niet boven 300 m voor; het is eerder een laaglandsoort. De resterende populaties in Vlaanderen bevinden zich op leem- en kalkbodems.

In West-Europa blijken Grauwe Gorzen eerder sedentair te zijn. Pas bij een gebrek aan voedsel vertoont de soort zwerfgedrag. In het oosten van Europa vertoont de soort echter jaarlijks trekgedrag over meerdere tientallen tot honderden kilometers. In de winter vormen zich steevast (grote) groepen, ook de trek gebeurt in enorme zwermen.

1.2.2. Nestecologie

De oudere mannetjes hebben soms enorme aantrek op de vrouwtjes, soms tot vier ex., terwijl jonge mannetjes vaak ongepaard blijven. Mannetjes zijn territoriaal en koppels zijn trouw aan hun partner. De Grauwe Gors is bovendien vrij plaatstrouw aan zijn broedgebied, ofwel filopatrisch. Waar ze geboren zijn, gaan ze meestal ook broeden.

Gemiddeld leggen vrouwtjes vier eieren die in 12-14 dagen uitgebroed worden. In ongeveer evenveel tijd vliegen de jongen uit. Er is nogal wat onduidelijkheid over het aantal legsels per vrouwtje. Eén of twee legsels lijken gangbaar, drie lijkt eerder uitzonderlijk. Een nest wordt op de grond gebouwd. Er is sprake van een hoger broedsucces na 1975 dan ervoor (Crick, 1997). Mannetjes dragen bij aan de broedzorg, weliswaar niet zo gedreven als de vrouwtjes.

Figuur 5. Een nest van Grauwe Gors in een akker met wintertarwe (foto Remar Erens).

1.2.3. Zomer- en wintervoedsel

Zijn aangepaste snavel met 'knik of tand' (zie figuur 4) dient om stevige zaden naar binnen te werken. Zaden van akkerkruiden, granen en insecten vormen het menu van de adulten. Jongen worden eerder grootgebracht met insecten, voornamelijk rupsen. In de wintermaanden voedt de soort zich ook met zaden en granen. Oogstresten, zoals kiemende tarwe of korrelmaïs worden dan gegeten.

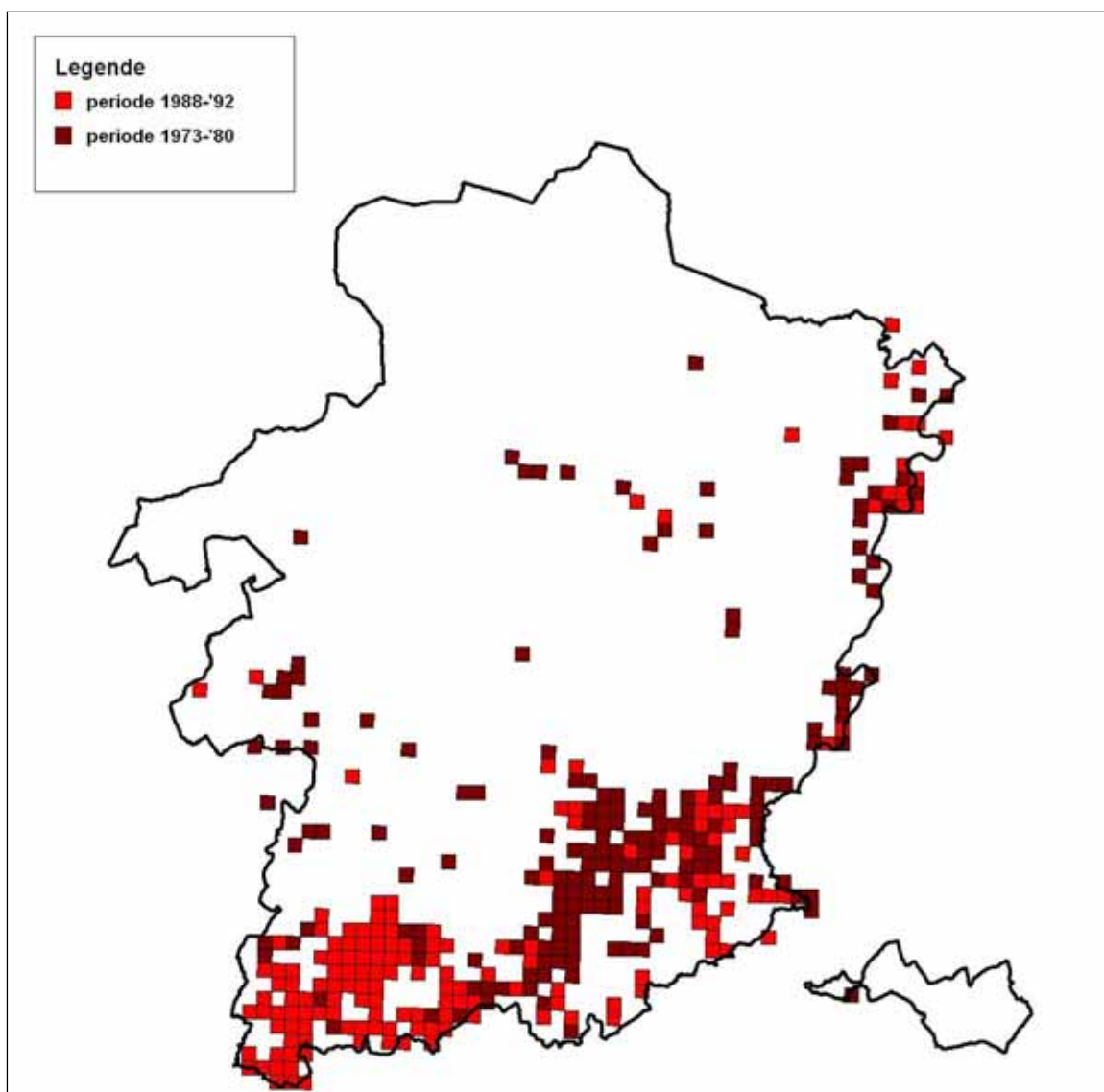
Figuur 6 en 7. Graan, zaden en in mindere mate insecten staan op het menu van de Grauwe Gors (foto's Remar Erens en Leo Janssen).

2. Verspreiding en status van de Grauwe Gors

2.1. Historische verspreiding in Limburg

De Broedvogelatlas van Limburg (1994) schatte de populatie op 875-1235 broedparen voor de periode 1973-'80 en op 496-512 in 1988-'92. De populatie broedde toen al in hoofdzaak in de leemstreek, met wel nog broedkerntjes in wei- en hooilanden in de Maasvallei en in het Schulensbroek. Enkele territoria werden aangetroffen in de Kempen.

Ondanks het feit dat er lokaal (zeer) hoge dichtheden werden genoteerd, o.a. in Droog Haspengouw, werd er in deze atlas melding gemaakt van een (zware) afname, van 33 tot 48%. De populaties in de Zandleemstreek, de Kempen, de Voerstreek en de Maasvallei stortten volledig in elkaar. Vanwege een vermoede onderschatting van de aantallen in Droog Haspengouw hielden de auteurs het op een schatting van 600 - 620 territoria in Limburg voor de periode 1988-1992 (Gabriëls et al (red.) 1994).

Figuur 8. Herwerkte kaart uit 'Broedvogelatlas Limburg' (Gabriëls et al (red), 1994). Combinatie van gekend verspreidingsgebied uit de periodes 1973-'80 en 1988-'92.

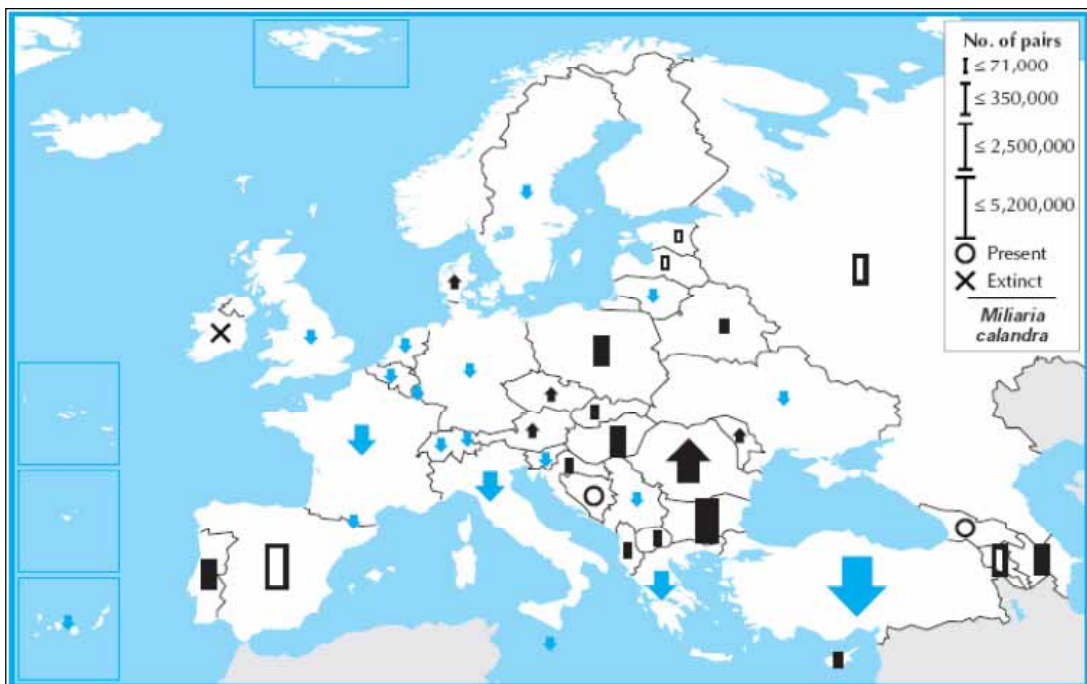
2.2. Verspreiding in België

De Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-'02 (Vermeersch et al., 2004) hield het op 850-1100 broedparen en gaf een langgerekt verspreidingsgebied in het zuiden van Vlaanderen weer voor de periode 2000-'02. In het westen van Vlaanderen is de soort ondertussen gedecimeerd en vrijwel uitgestorven. Vermeersch & Anselin (2009) omschrijven de soort als één van de soorten met de snelste achteruitgang van Vlaanderen. In Vlaams-Brabant komt ze nog voor in de Brabantse Leemstreek, het Hageland en Droog Haspengouw (Lewylle et al, 2009). In Wallonië komt ze voor in de Région Limoneuse en de Condroz (Jacob et al., 2010). De verspreiding van de Grauwe Gors concentreert zich anno 2011 vrijwel volledig in de 'leemstreek' van Midden België.

2.3. Verspreiding en status in Europa

De Grauwe Gors komt voor in Europa, Noord-Afrika, het Midden Oosten en Azië. Europa beslaat 50 tot 74% van het wereldwijde verspreidingsgebied. Wintergasten of zwervers zijn gesignaleerd op de Fareureilanden, in Senegal, India, Saoedi-Arabië, Noorwegen,... De Europese populatie wordt geschat op 7,9 tot 22 miljoen broedparen ofwel 23,7 tot 66 miljoen individuen. De wereldwijde populatie schat men op 32 tot 132 miljoen individuen, weliswaar een zeer ruwe schatting (Birdlife International, 2004).

De status (IUCN 2011) van de soort luidt: 'Least concern' ofwel onbedreigd. Hoewel er algemeen wordt aangenomen dat de soort afneemt, staat ze voorlopig nog niet te boek als 'Vulnerable' of kwetsbaar. Birdlife International (2011) geeft de Grauwe Gors de beschermingsstatus 'Declining' (moderate recent decline).

Figuur 9. Trend per land in het Europese verspreidingsgebied van de Grauwe Gors (Birdlife International 2004).

3. Akkernatuur

3.1. Akkerreservaten

Het akkerreservaat kent zijn oorsprong in Vlaanderen in de regio Hoegaarden – Tienen in de jaren 90. Het concept bleek zo succesvol dat er in de periode 2000-2011 verspreid over Vlaams-Brabant tal van akkerreservaten aangelegd zijn door Natuurpunt en het ANB. Een akkerreservaat maakt deel uit van natuurgebied en wordt beheerd door een natuurbeherende instantie, en zijn zo duurzamer dan percelen in particuliere eigendom. Deze percelen worden voor heel wat fauna en flora aangelegd; zeldzame akkerflora, overwinterende akkervogels, zoogdieren als Hamster, Dwergmuis en Haas, ... Ze blijken ook voor ongewervelden erg interessant (Lambrechts et al., 2007; Lambrechts & Janssen, 2009).

Akkerreservaten hebben geen economische functie. Een goed

overzicht van de akkerreservaten in Zuidoost-Brabant wordt gegeven door Guelinckx (2008).

Zie www.graanvoorgorzen.be en www.velpe-mene.be

Figuur 10. Een akkerreservaat in Kanne, een van de Limburgse percelen met wintervoer ingericht door Natuurpunt (foto Remar Erens).

3.2. Regionale Landschappen

Een regionaal landschap is geen terreinbeherende instantie, maar door samen te werken met landbouwers slaagt men erin een relatief grote oppervlakte bloemrijke graanranden aan te leggen. Het project Akkerbiodiversiteit van Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren in functie van de aanleg van bloemrijke graanranden bleek het ideale instaproject voor landbouwers om eens kennis te maken met akkervogelbeheer vooraleer beheerovereenkomsten akkervogels met de VLM af te sluiten (zie verder). Het RLH werkte in 2009 samen met 31 landbouwers wat resulteerde in 102 percelen met in totaal een oppervlakte van 29 ha bloemrijke akkerrand.

Figuur 11. Een bloemrijke akkerrand met infobord van het RLHV (foto RLHV).

In het verlengde van het project Akkerbiodiversiteit ontstond een demobedrijf akkernatuur, nl. de voorbeeldboerderij Armenberg in Sint-Truiden. Landbouwer Jos Piffet noemt zich tegenwoordig landschapsbouwer. En niet onterecht. In samenwerking met landschapsbouwer Frans Francis en Henri Vandersmissen maakt men sinds 2008 werk van een heel gamma aan maatregelen in Aalst-Engelmanshoven: duoranden, laat ingezaaide tarwe, veldleeuwerikvlakjes,... wisselen elkaar af over meerdere percelen en vormen zo een leefgebied voor akkervogels in het reguliere, maar intensieve landbouwgebied.

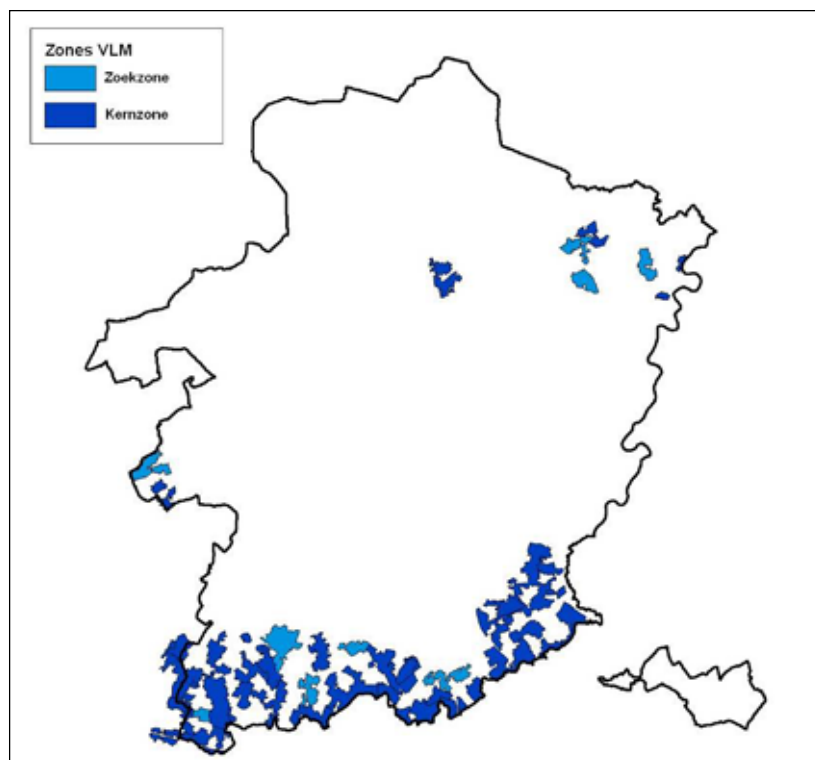
Figuur 12. Een bloemrijke akkerrand van Jos Piffet in Gelinden (Foto Iwan Lewylle).

Het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren doet zich anno 2010 opmerken met het project B. akkerbrood en de organisatie van grote evenementen rond akkernatuur (zie verder).

3.3. De Vlaamse Landmaatschappij (VLM)

De VLM, als agentschap van de Vlaamse overheid, richt zich o.a. op de open ruimte, het plattelandsbeleid en op soortengemeenschappen in het buitengebied. Bedrijfsplanners bieden landbouwers de mogelijkheid aan om verschillende pakketten beheerovereenkomsten akkervogelbeheer af te sluiten. Beheerovereenkomsten omvatten maatregelen die zowel het broedgebied kunnen optimaliseren, bv. aanleg kleine landschapselementen, als de winteromstandigheden kunnen verzachten, bv. vogelvoedselgewassen of stoppelakker.

Beheerovereenkomsten akkervogelbeheer kunnen enkel in kern- en zoekzones afgesloten worden. Deze afbakening heeft als doel een zo hoog mogelijk rendement te halen in de meest akkervogelrijke gebieden van Vlaanderen.

Figuur 13. Overzicht kern- en zoekzones 'akker' in de provincie Limburg (www.vlm.be).

Zie ook

http://www.vlm.be/SiteCollectionDocuments/Beheerovereenkomsten/fiches/Fiche_akkervogels.pdf

3.4. Werkgroep Grauwe Gors

Geen natuurbeherende instantie, maar wel een studiewerkgroep: de Werkgroep Grauwe Gors. De werkgroep fungeert als (studie)koepel voor al wat reilt en zeilt qua akkernatuur in het zuidoosten van Vlaanderen. Deze onafhankelijke vrijwilligersgroep brengt vrijwilligers uit vogelwerkgroepen en natuarpuntafdelingen samen met terreinbeheerders zoals de VLM en regionale landschappen, maar ook met landbouwers of het algemene publiek. Hun missie bestaat erin de expertise over akkernatuur, die de werkgroep verzamelt, over te brengen op al wie van start wil gaan met akkerbeheer of akkernatuurstudie. Hun uiteindelijk doel is een duurzame toekomst voor de Grauwe Gors en andere akkervogels in Vlaanderen.

Zie ook www.grauwegors.be.

Figuur 14. Het logo van de Werkgroep Grauwe Gors.

3.5. Adoptiegemeente Riemst

In het kader van het project 'Gemeenten adopteren Limburgse soorten' (GALS) koos de gemeente Riemst voor de Grauwe Gors. Voor een gemeente met een grote oppervlakte aan akkergebied en nog enkele broedkernen Grauwe gors een logische keuze. Ook andere 'Open Landschaps Akkervogels' houden zich nog op de uitgestrekte akkerplateaus van Riemst op.

Riemst engageerde zich door mee in het project 'Bloemrijke akkerranden' te stappen en een biodiversiteitsproject van de provincie Limburg op te starten. In 2007 werd er maar liefst 3,5 ha met zomertarwe en vlas ingezaaid. De gemeente keerde vergoedingen uit aan landbouwers voor specifieke beheermaatregelen. Het maaibeheer van enkele wegbermen werd uitgesteld tot na 15 juli om een hoog insectenaanbod te verkrijgen. Er werd toezicht gehouden op een correct beheer en behoud van de bermen tussen akkers en (ruilverkavelings)wegen.

Inwoners van de Gemeente werden geïnformeerd op beurzen en in gemeentelijke infobladen. Akkervogeldeskundigen werden in contact gebracht met de Landbouwadvisraad, Milieuraad en WBE's. Landbouwers werkten met bedrijfsplanners van de VLM een plan van aanpak uit bij het afsluiten van beheerovereenkomsten akkervogels.

4. Werkwijze

4.1. Broedvogelinventarisatie

De inventarisatie van Grauwe Gors vond vooral plaats in 2008 in de meest kansrijke gebieden in Droog Haspengouw waar enkele jaren voorafgaand aan de projecttelling nog territoria werden waargenomen. In 2010 werd een aanvullende inventarisatie georganiseerd ten zuidwesten van Tongeren om zo alle territoria op de grote akkerplateaus langsheen de zuidgrens van de provincie Limburg in kaart te brengen. De broedvogelinventarisatie vond plaats in de periode 15 mei tot en met 20 juli. De waarnemingen werden allen gevalideerd volgens de richtlijnen van de 'Handleiding Sovon broedvogelmonitoring' (van Dijck & Boele, 2011).

4.2. Simultaantellingen

Simultaantellingen Grauwe Gors kennen hun oorsprong in het project 'De Grauwe Gors in Vlaams-Brabant' (Lewylle et al., 2009). Deze gelijktijdige wintertellingen, voornamelijk op akkerreservaten of graanranden, dienen om tot een minimumschatting aan overwinterende Grauwe Gorzen te komen. De simultaantellingen worden sinds de winter van 2008-'09 georganiseerd en dit van Leuven tot en met Riemst: m.a.w. in de regio Hageland – Haspengouw en de Krijt-Leemregio. De simultaantellingen die in dit rapport worden besproken, vonden plaats op:

winter 2008-'09
• 7 december 2009
• 4 januari 2010
• 8 februari 2010
• 8 maart 2010

winter 2009-'10
• 5 & 6 december 2009
• 2 & 3 januari 2010
• 5 & 6 februari 2010
• 5 & 6 maart 2010

4.3. Ecologie

Er werd specifiek onderzoek verricht naar nestecologie en het voedsel dat ingezameld wordt door Grauwe Gorzen om de jongen te voeden in Riemst. Het nest op een akker wintertarwe werd opgevolgd door middel van een minicamera (spycam). De camera werd bevestigd op een stok en gecamoufleerd. Data werd opgeslagen op een draadloze ontvanger en werd verstopt in de vegetatie. Het opvolgen van voedselvluchten en fotograferen van oudervogels met prooi diende om een beeld te krijgen van het type voedsel dat de jongen toegediend kregen.

Figuur 15. De spycam met draadloze ontvanger, geplaatst op een leeuwerikenvlak (foto Remar Erens).

4.4. Sensibilisatie

Het luik sensibilisatie bestond uit vier delen:

- het brengen van lezingen over de resultaten uit rapport 'De Grauwe Gors in Vlaams-Brabant' aan VWG Fruitstreek en Natuurpuntafdeling De Heers,
- administratieve ondersteuning aan de Werkgroep Grauwe Gors,
- aanleveren informatie voor de aanmaak van de website www.bakkerbrood.be,
- de herdruk van een folder voor een grote publieksactiviteit.

5. Resultaten

5.1. Broedvogelinventarisatie

5.1.1. Provincie Limburg

Er zijn minstens 108 territoria in kaart gebracht in de provincie Limburg. Net over de taalgrens werden nog 14 territoria waargenomen. In totaal werden er 122 territoria opgetekend. Een schatting houdt het op 100 - 125 broedparen in 2008-'10 voor Limburg. Er werden 97 territoria waargenomen in 2008 en 11 in het aanvullende inventarisatiejaar 2010 in Limburg. De verspreiding van de Grauwe Gors in Limburg beperkt zich quasi tot de zuidgrens van de provincie, langsheen de taalgrens (zie figuur 17).

Tabel 2. Aantal territoria Grauwe Gors per gemeente in Limburg.
Het getal tussen haakjes is het aantal territoria waargenomen net over de taalgrens.

Gemeente	Aantal territoria
Bilzen	12
Borlo	4
Gingelom	20
Heers	30 (4)
Herstappe	3
Riemst	13 (10)
Sint-Truiden	3
Tongeren	23
Totaal	108 (122)

Broedkernen van meer dan 5 territoria per 1x1 km UTM-hok vindt men nog enkel in de gemeente Heers. In de gemeenten Riemst en Gingelom werden tot vier territoria per km² gevonden, elders minder. De verschillende populaties liggen niet meer aaneengesloten, uitgezonderd in Tongeren waar een relatief grote populatie zich verspreidt over 19 aaneengesloten 1x1 km UTM-hokken.

5.1.2. Vergelijking met 'Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-'02' voor provincie Limburg

Niet enkel het aantal territoria is fors afgenomen sinds de 'Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-'02', ook het aantal 1x1 km en 5x5km UTM-hokken waarbinnen de soort voorkomt is fors geslonken (zie tabel 3 en figuur 18).

Tabel 3. Aantal 1x1km en 5x5km UTM-hokken met territoria
Grauwe Gors in de periode 2000-'02 en 2008-'10.

UTM-hokken	2000-'02	2008-'10	Vershil	%
1x1 km UTM-hokken	> 135	57	> -78	-57,8%
5x5 km UTM-hokken	36	15	-21	-58,4%

5.1.3. Vlaanderen

In 2008 wordt het aantal territoria in Vlaanderen op 225-275 exemplaren geschat, bijna allen in de regio Hageland-Haspengouw en de Krijt-Leemregio. In West-Vlaanderen werden nog drie broedparen gevonden in 2008. In de overige provincies worden in de zomermaanden geen broedgevallen opgetekend voor zover geweten. In het noorden van Antwerpen of in Oost-Vlaanderen wordt wel eens een geïsoleerde zangpost waargenomen.

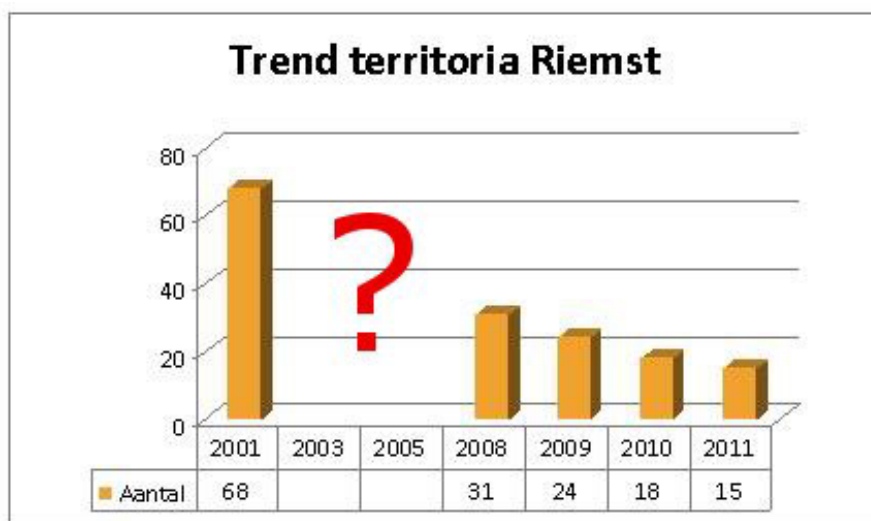
In de periode 2000-'02 hielden schattingen het op 850-1100 broedparen voor Vlaanderen, waarvan 640-800 broedparen in de regio Hageland-Haspengouw en de Krijt-Leemregio, m.a.w. 70-75% van de totale Vlaamse populatie. Een ruwe schatting houdt het op een afname van 65-70% voor heel Vlaanderen, én een terugval van 55-60% voor de regio Hageland-Haspengouw en de Krijt-Leemregio sinds de 'Atlasperiode' (2002-'02).

Tabel 4. Het aantal territoria en schattingen van het broedbestand in Limburg per atlas. Voor elke schatting is het procentueel verschil berekend met de vorige atlas en referentieperiode 1973-'80

Atlas	Periode	Territoria	Schatting	Afname t.o.v. vorig project	Afname t.o.v. 1973-'80
Atlas van Belgische Broedvogels ¹	1973-80	?	875-1235		
Broedvogelatlas van Limburg	1988-'92	496-512	600-620	- 32 tot 50%	- 32 tot 50%
Atlas van de Vlaamse Broedvogels	2000-'02	?	400-480	-23 tot 33 %	-45 tot 60%
De Grauwe Gors in Limburg	2008-'10	108 (122)	100-135	-72,5 tot 75 %	-87,5 tot 90%

5.1.4. Evolutie 'Riemst en omgeving'

Ondanks het feit dat de gemeente Riemst te boek staat als een bolwerk van Grauwe Gors, gaat de lokale populatie er in een snel tempo achteruit. Van de 68 territoria die in Riemst en omgeving in 2001 werden waargenomen (Gabriëls & Van De Genachte, 2002) resten er slechts 15 territoria in 2011 (zie figuur 16 en 21). Een afname van maar liefst 68%.

Figuur 16. Evolutie van het aantal territoria Grauwe Gors in Riemst en omgeving. Er is cijfermateriaal van 2001, 2008, 2009, 2010 & 2011.

¹ De Atlas van de Belgische Broedvogels behandelt verspreidingsgegevens van broedvogels in de periode 1973-'77. De referentieperiode geldt voor de periode 1973-80. De schatting voor 1973-'80 werd gepubliceerd in de Broedvogelatlas in Limburg.

5.1.5. Voorkomen Grauwe Gors over traditionele landschappen in 2000-'02 & 2008-'10

In de inventarisatieperiode van de 'Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-'02' werd de Grauwe Gors waargenomen in Droog en Vochtig Haspengouw, het Hageland, het Kempisch plateau en de Maasvallei. Anno 2008(-'10) wordt de Grauwe Gors enkel nog in Droog Haspengouw waargenomen (zie figuur 21).

Figuur 17. Een extensief hooiland in Schulensbroek waar er nog een broedpaar zat in de atlasperiode 2000-'02 (foto Piet Rymen).

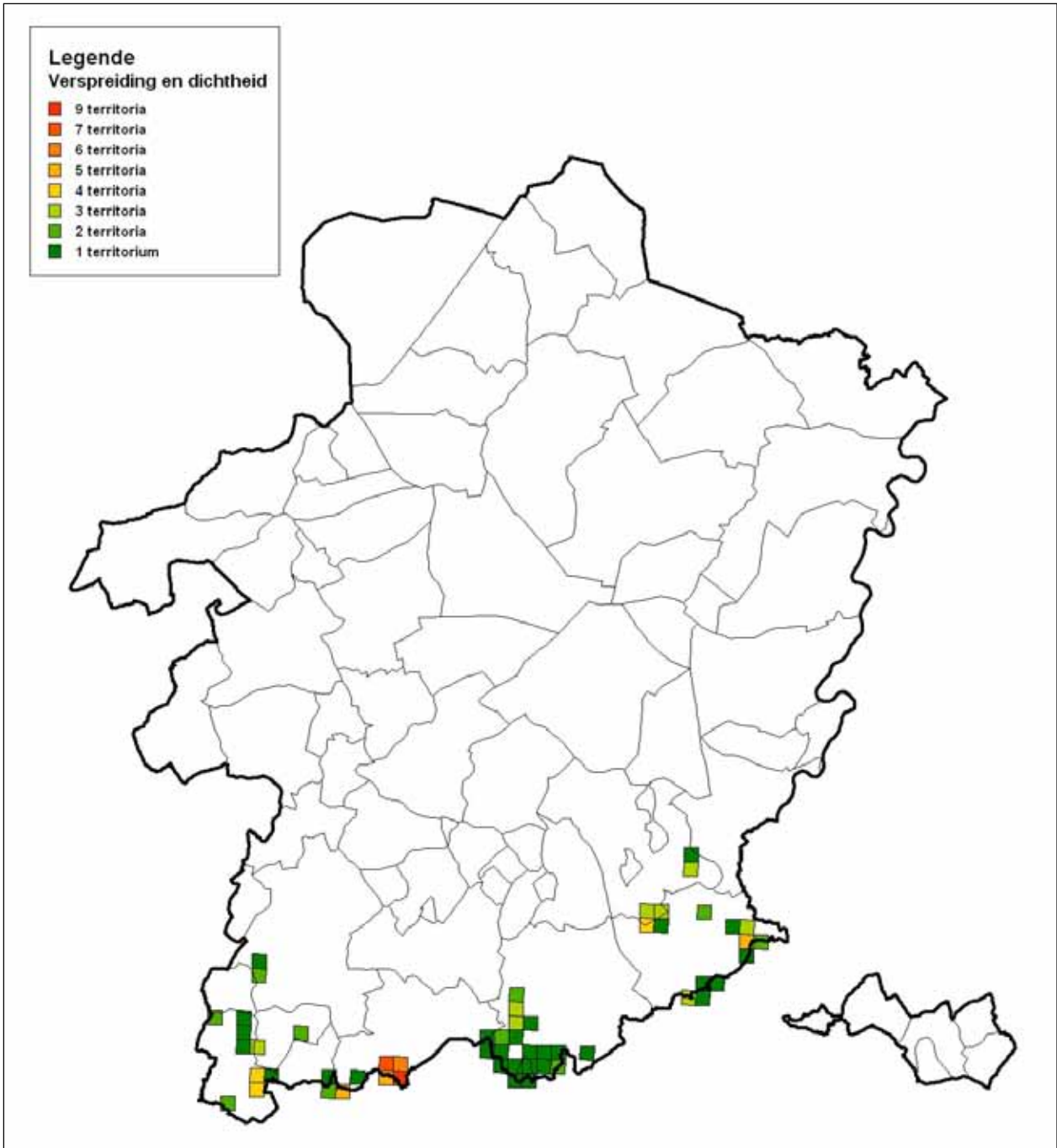
5.1.6. Voorkomen Grauwe Gors in relatie tot bodemgebruik in Limburg

De Grauwe gors heeft zich anno 2008 quasi volledig teruggetrokken op de grotere akkerplateaus waar amper tot geen grote oppervlaktes laagstamboomgaarden en maïs lijken voor te komen. Er worden enkel op de meest uitgestrekte akkergebieden nog broedkernen van meer dan drie broedparen/km² gevonden. Het is bovendien opvallend dat bepaalde, grote akkergebieden al volledig verlaten zijn. De soort wordt nog amper waargenomen in extensief bewerkte hooilanden.

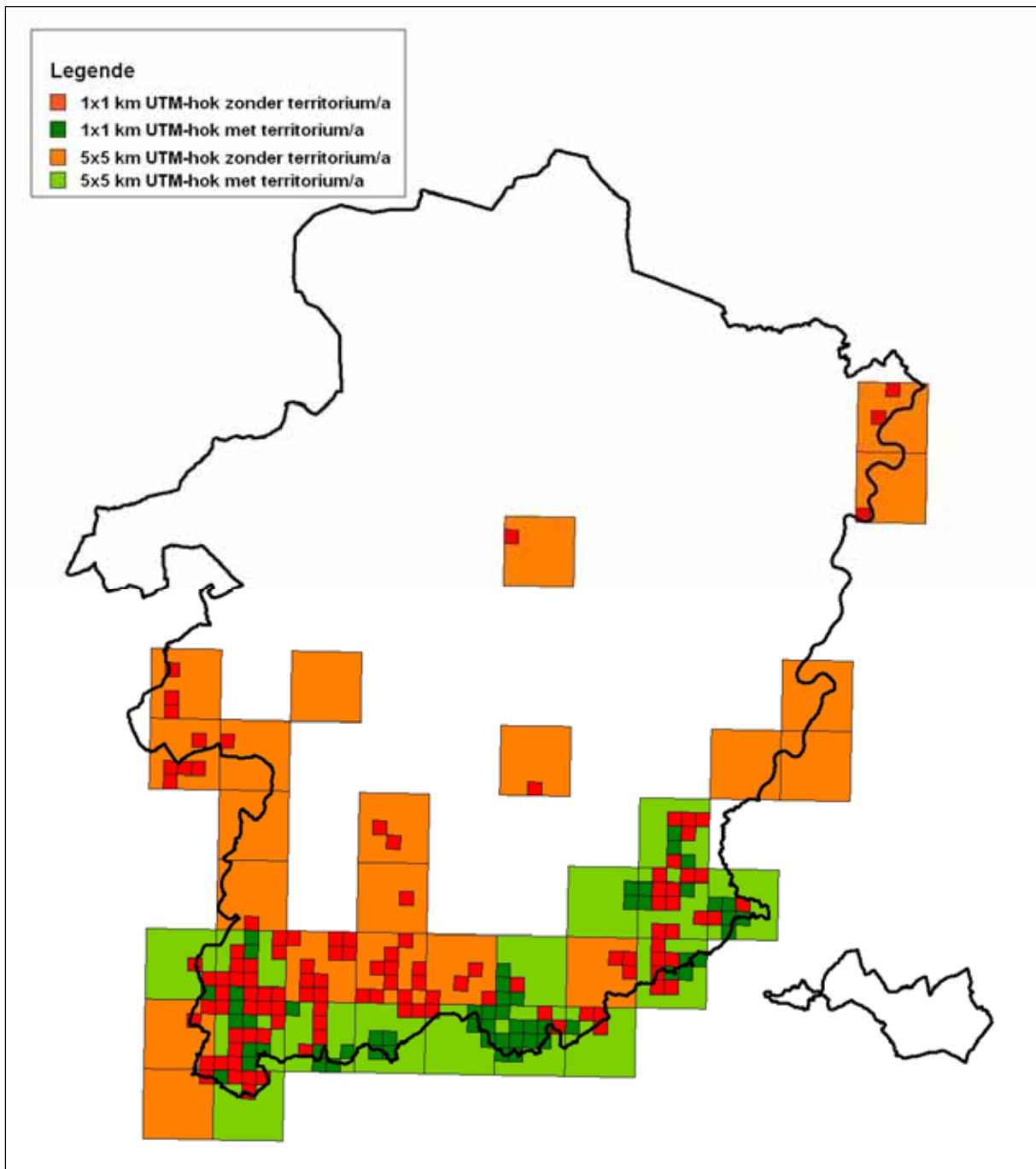
Ondanks het feit dat een enkele Grauwe Gors al eens op relatief korte afstand van bebouwing broedt, mijdt de soort dichtbebouwde regio's. Het huidige verspreidingsgebied valt samen met de gemeenten met de laagste bevolkingsdichtheid in Limburg (NIS, 2001). De spreidingsvorm van bewoning in Droog Haspengouw is nogal compact in vergelijking met andere geografische streken in Vlaanderen, wat zorgt voor enige open ruimte. Het verspreidingsgebied valt samen met de gemeenten met 72-85% oppervlakte aan landbouwgronden, wat er eveneens toe bijdraagt dat deze gemeenten tot de bosarmste van Vlaanderen behoren, tot minder 2,5% van de totale oppervlakte (NIS 2002).

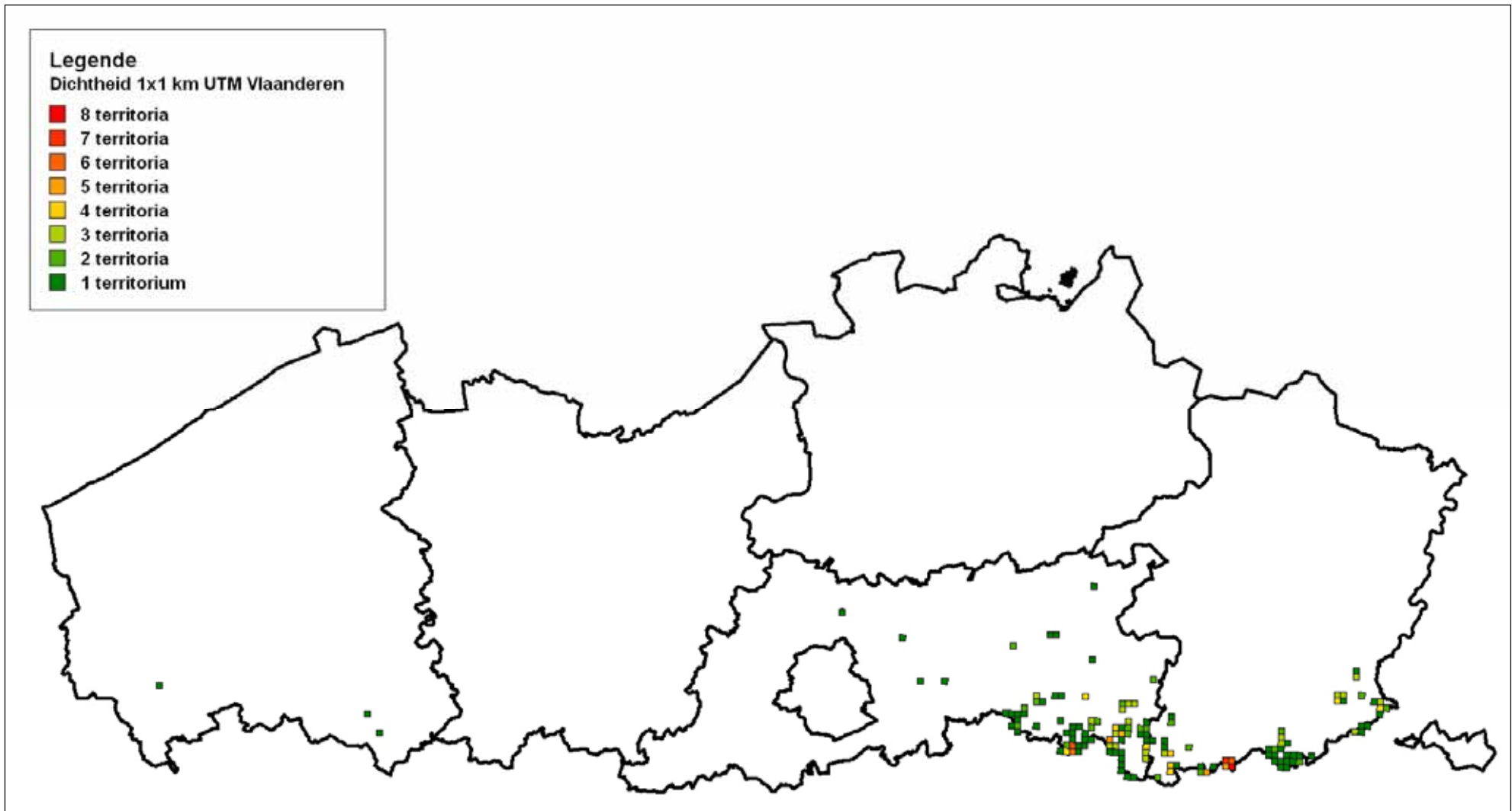
Figuur 18. Kenmerkend beeld van Droog Haspengouw, de streek waar de Grauwe Gors nog voorkomt in Limburg (foto Iwan Lewylle).

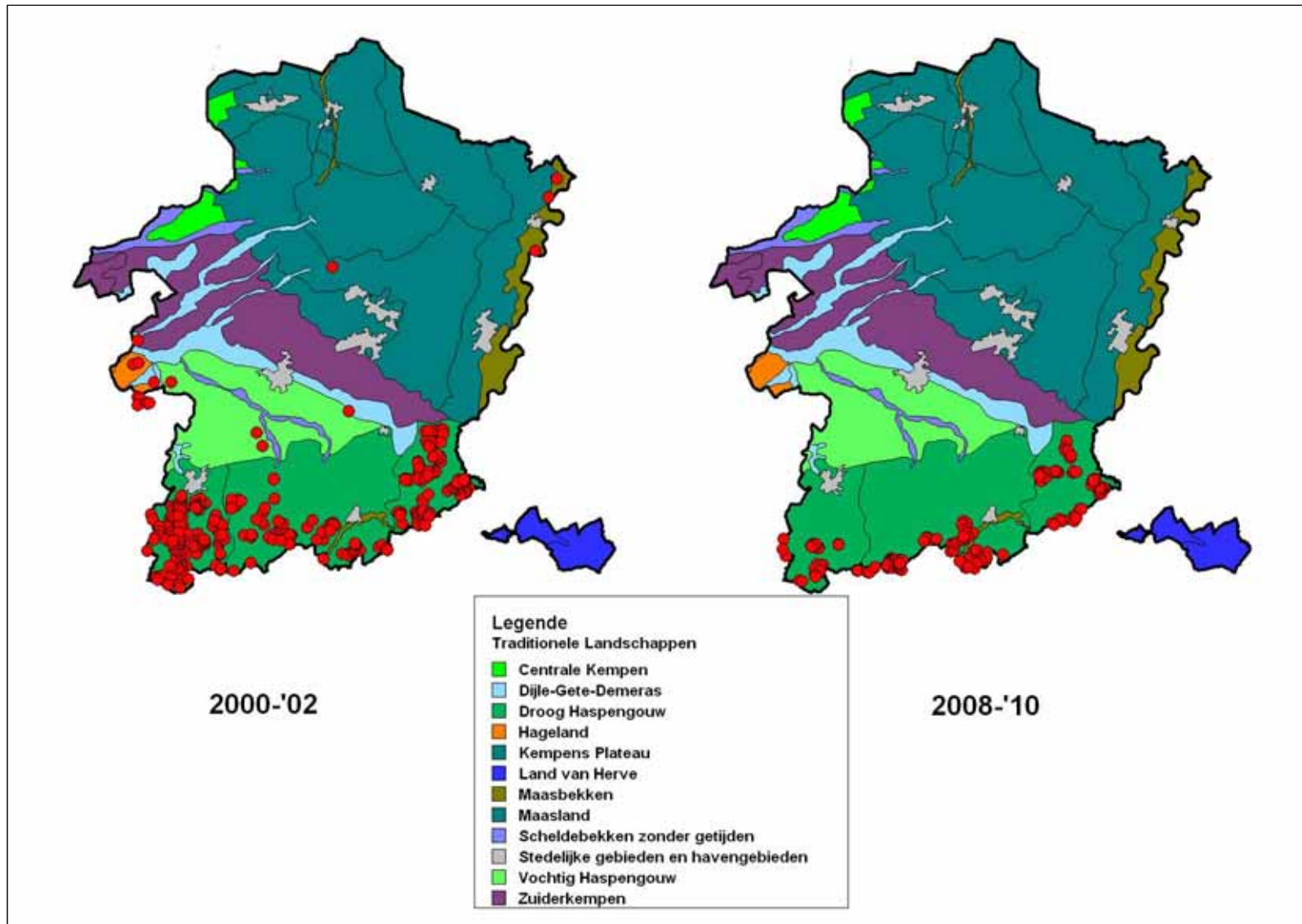
Figuur 19. Verspreiding en dichtheid van Grauwe Gors per 1x1 km UTM-hok in Limburg in 2008-'10.

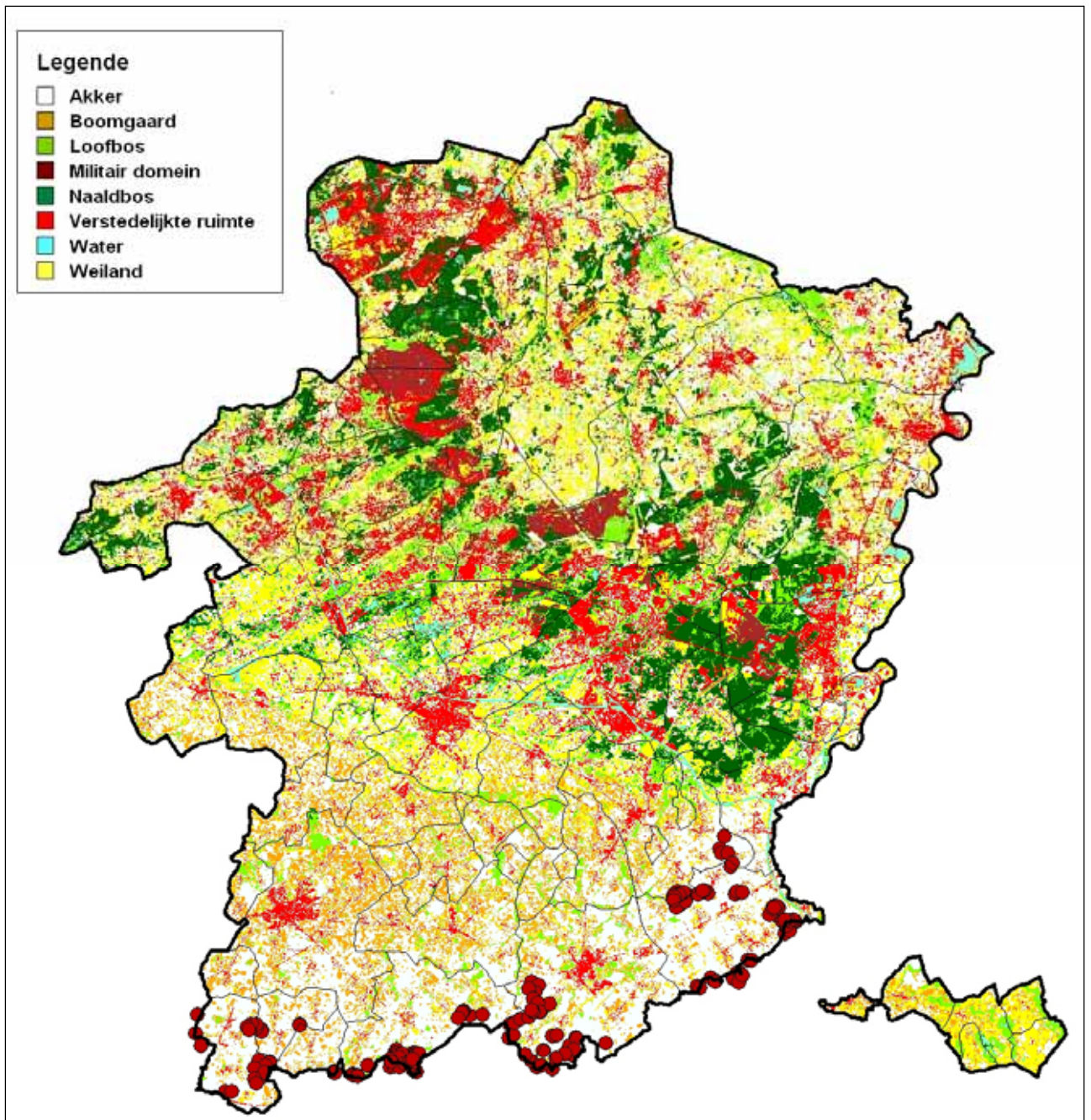
Figuur 20. Verschil in verspreiding per 1x1 km en 5x5 km UTM hok in de periode van de Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-'02 en het project de Grauwe Gors in Limburg. Oranje en rode UTM-hokken zijn voormalig verspreidingsgebied (2000-'02). Lichtgroene en groene UTM-hokken zijn actueel verspreidingsgebied (2008-'10).

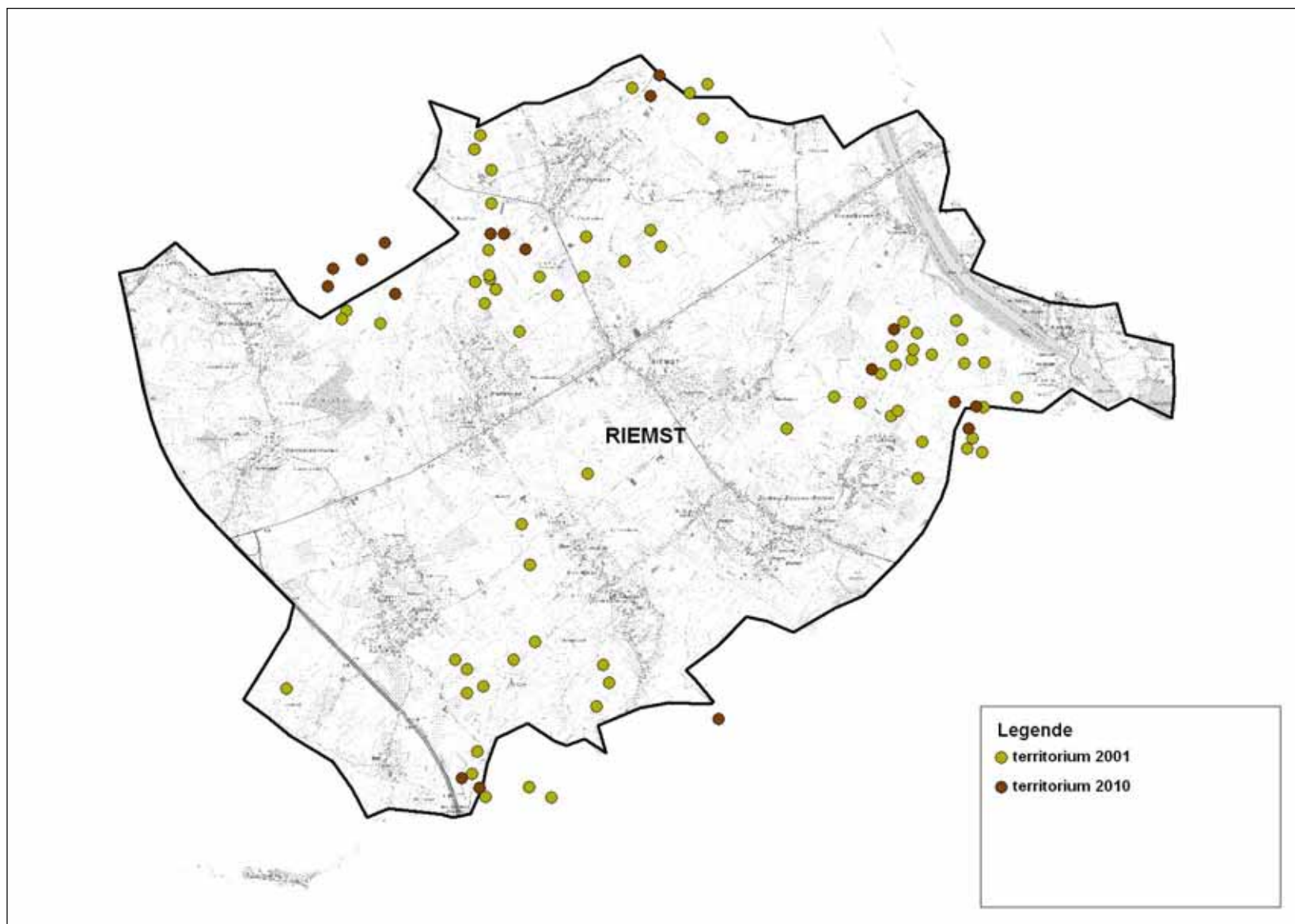
Figuur 21. Verspreiding en dichtheid op 1x1 km UTM-hokken van de Grauwe Gors in Vlaanderen in 2008(-'10).

Figuur 22. Verspreiding van de Grauwe Gors (territoria aangeduid met rode cirkels) in de traditionele landschappen in Limburg in de periodes 2000-'02 (links) én 2008-'10 (rechts).

Figuur 23. Verspreiding van de Grauwe Gors in 2008(-'10) in relatie tot bodemgebruik in Limburg.

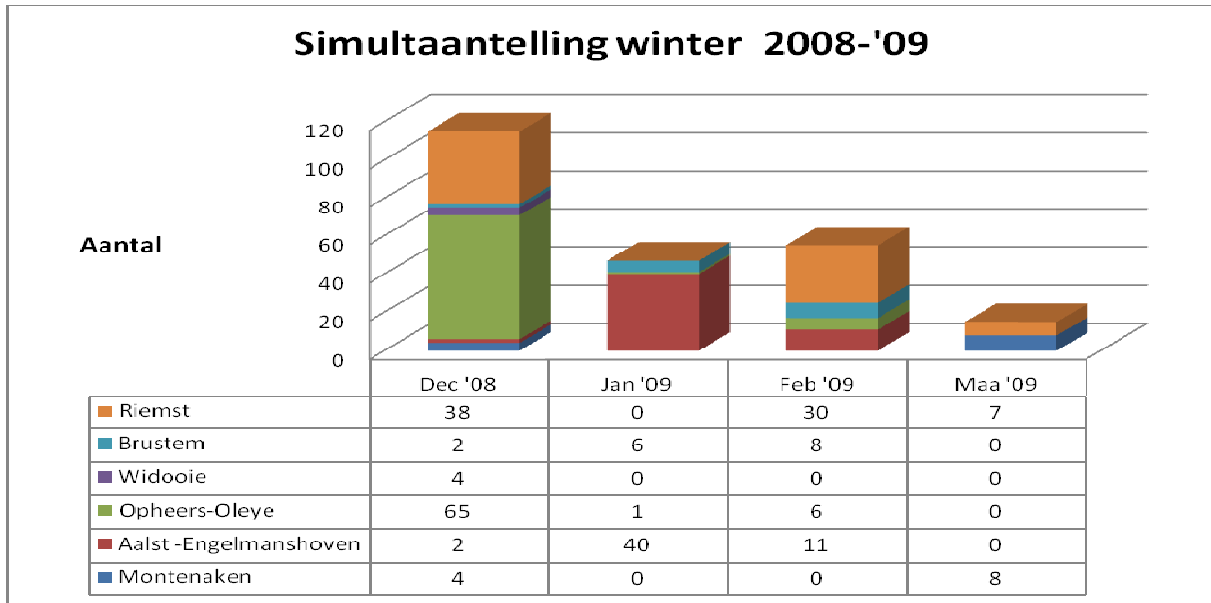

Figuur 24. De evolutie van het aantal territoria Grauwe Gors in de gemeente Riemst en omgeving. De aantallen zijn in 2010 (bruin) enorm teruggevallen t.o.v. 2001 (beige).

5.2. Simultaantellingen

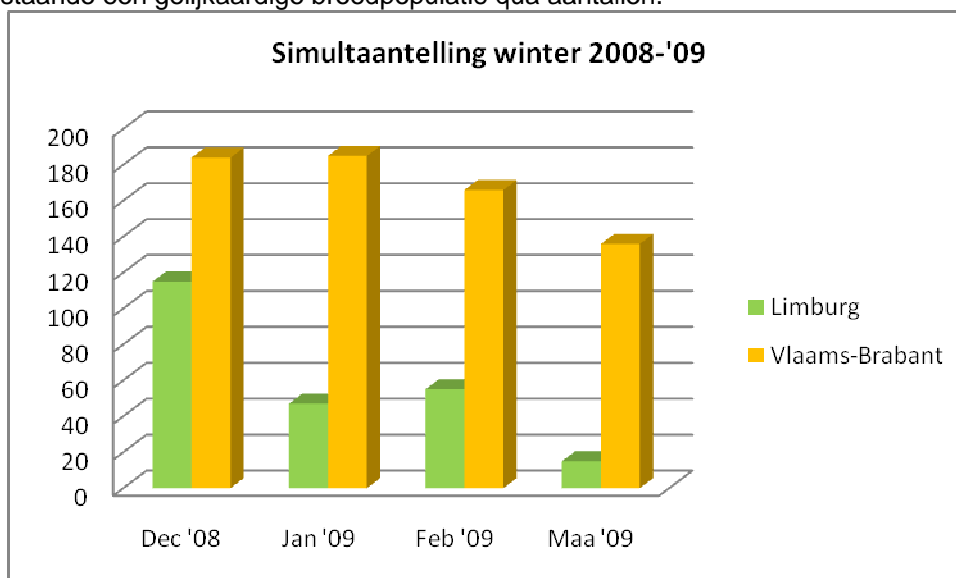
5.2.1. Winter 2008-'09

De aantallen overwinterende Grauwe Gorzen in Limburg in de winter van 2008-'09 namen af naarmate de winter vorderde. Het hoogste aantal overwinteraars werd waargenomen in de late herfst, begin december '08, en werd hoofdzakelijk bepaald door twee groepen op twee locaties, nl. Riemst en Opheers-Oleye. Elders werden slechts enkele Grauwe Gorzen aangetroffen. Tijdens de daaropvolgende simultaanstellingen werd het merendeel van de overwinteraars aangetroffen in Riemst en/of Aalst – Engelmanshoven. Er waren meerdere nulwaarnemingen. Losse waarnemingen geven echter aan dat er lokaal wel groepen aanwezig waren, maar dat de overwinteraars niet werden waargenomen tijdens de simultaanstellingen.

Figuur 25. Resultaat simultaanstellingen winter 2008-'09 in de provincie Limburg.

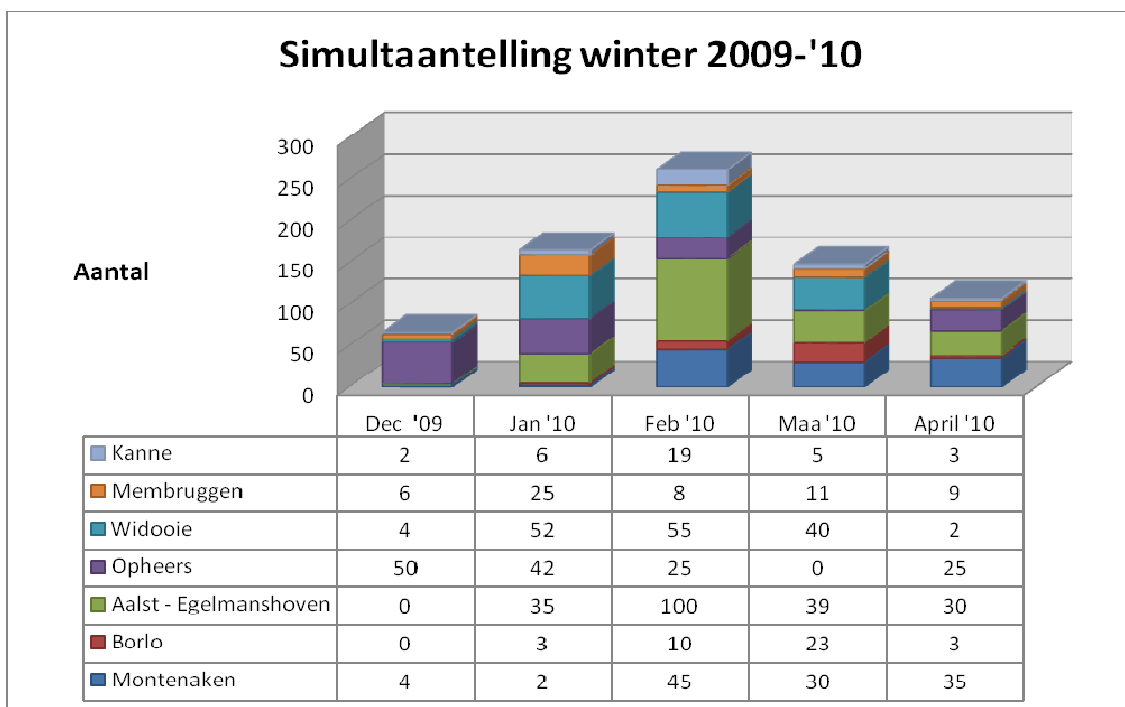
Het contrast met het resultaat van de simultaanstellingen in Vlaams-Brabant was vrij groot. Niet alleen waren de aantallen hoger in Vlaams-Brabant, de aantallen waren er vrij constant doorheen de winter, niet tegenstaande een gelijkaardige broedpopulatie qua aantallen.

Figuur 26. Overzicht simultaanstellingen in de winter 2008-'09 in de provincies Limburg en Vlaams-Brabant.

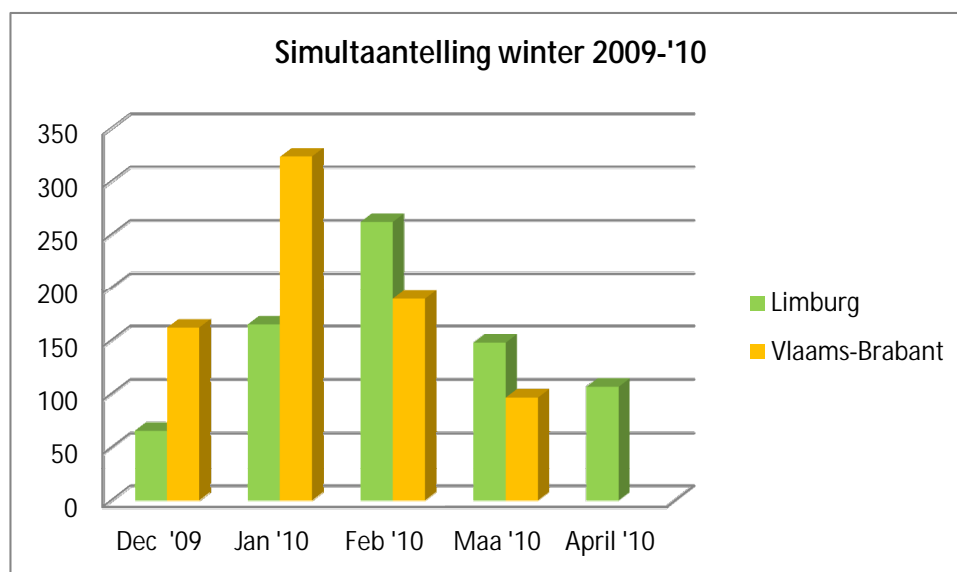
5.2.2. Winter 2009-'10

De aantallen overwinterende Grauwe Gorzen in de winter 2009-'10 overstegen die van de winter ervoor ruimschoots. De aantallen van december '10 waren van dezelfde grootteorde als die van december '09, maar de aantallen overwinteraars in januari en februari '10 waren bijzonder hoog voor Limburg: er werden respectievelijk 165 en 262 Grauwe Gorzen waargenomen. In maart en april werden er respectievelijk 148 en 107 individuen genoteerd. Zie figuren 33 & 34 voor situering van de vindplaatsen met overwinterende Grauwe Gorzen in Limburg over 1x1 km UTM-hokken met percelen wintervoer (volgens oppervlakte, instantie en type beheermaatregel).

Figuur 27. Resultaat simultaantellingen van de winter 2009-'10 in de provincie Limburg.

In Vlaams-Brabant lag de piek in januari, in Limburg in februari. In januari '10 werden er maar liefst 190 Grauwe Gorzen gevonden op één locatie, nl. in Aalst – Engelmanshoven, Limburg. Nadien namen de aantallen af in beide provincies. Het totaal aantal overwinteraars was opmerkelijk. De totaalsom lag op minstens 488 overwinterende Grauwe Gorzen in januari '10. In februari '10 lag het totaal op 451 exemplaren.

Figuur 28. Overzicht simultaantellingen winter 2009-'10 provincies Limburg en Vlaams-Brabant.

Figuur 29. Een grote groep overwinterende Grauwe Gorzen en Geelgorzen *Emberiza citrinella* (foto Freek Verdonckt)

Figuur 30. Een grote groep overwinterende Vinken *Fringilla coelebs*, Geelgorzen, Ringmussen *Passer montanus* en Grauwe Gorzen in Riemst (foto Remar Erens)

5.2.3. Terreinacties

Het project 'Bloemrijke akkerranden' van RLHV is in 2004 van start gegaan met de aanleg van 4 ha bloemrijke akkerrand. Sinds 2006 ligt er in Droog Haspengouw jaarlijks tussen de 24 en 30 ha bloemrijke akkerrand. Dit in samenwerking met landbouwers, wildbeheereenheden en natuurverenigingen (Bemelmans & Digneffe, 2008). Natuurpunt heeft al enkele jaren twee akkertjes in beheer, één in Riemst en één in Gelinden.

Het ANB heeft zesjarige beheerovereenkomsten hamstervriendelijk beheer met landbouwers afgesloten in Heers en Tongeren. De percelen in functie van het behoud van de Hamster worden wel niet allemaal ingezaaid met tarwe, maar ook met luzerne(mengsels).

Figuur 31. Een perceel in hamsterbeheer, een initiatief van het ANB i.s.m. landbouwers. In de toekomst worden deze percelen hopelijk beheeroverkomsten Hamster van de VLM. Het ANB draagt het project over aan de VLM. Hamsters en Grauwe Gorzen hebben min of meer baat bij hetzelfde pakket aan maatregelen (foto Iwan Lewylle).

Beheerovereenkomsten akkervogels van de Vlaamse Landmaatschappij konden pas vanaf 1 januari 2009 worden afgesloten door landbouwers: twee percelen met een gezamenlijke oppervlakte van 2,75 ha werden ingezaaid met vogelvoedselgewassen.

Figuur 32. Deze voormalige bloemrijke akkerrand in Kanne is anno 2011 een beheerovereenkomst akkervogels, pakket vogelvoedselgewassen en gemengde grasstroken (foto Remar Erens).

De oppervlakte 'wintervoer' nam licht toe; in 2008 werd 31,35 ha ingezaaid en in 2009 35,2 ha (zie tabel 5). Zie figuur 33 & 34 voor ligging percelen met wintervoer (op 1x1 km UTM-hok). Zie figuur 35 voor afbakening kern- en zoekzones van de VLM waarbinnen beheerovereenkomsten akkervogels kunnen worden afgesloten.

Tabel 5. Oppervlakte percelen met wintervoer aangelegd door de verschillende instanties in 2008 en 2009 in Limburg.

Instantie	ha in 2008	ha in 2009
RLHV	24 ha	25 ha
VLM	0	2,75 ha
Natuurpunt	1,35 ha	1,35 ha
ANB	+/- 6 ha	+/-6 ha

5.2.4. Bijvoederprogramma

In de winter van 2008-'09 werd op drie plaatsen in Limburg bijgevoerd, in 2009-'10 al op meer dan tien plaatsen. In de winter van 2009-'10 werd er in totaal bijna 4 ton tarwe bijgevoerd, weliswaar op sommige plaatsen slechts beperkt. Lokaal werden er enkele tientallen kilo's tot 1500 kilo tarwe per bijvoedersite uitgestrooid. Over zeven locaties werd gedurende de winter van 2009-'10 meer dan 3 ton tarwe uitgestrooid (zie tabel 6).

Op één locatie werd er in een wegberm bijgevoerd (zie figuur 30), elders op percelen met wintervoer of stoppelakkers. In Montenaken, Membruggen en Opheers-Oleye hielden de groepen Grauwe Gorzen zich op plaatsen op waar enkel gestrooid graan aanwezig was. Op de andere overwinteringsites werd bijgevoerd eenmaal het ingezaaide graan opgegeten of ondergesneeuwd was. Bovendien lukt de oogst niet altijd. Op de zeven bijvoedersites in tabel 7 werden langdurig (grote) groepen overwinteraars waargenomen.

In Gingelom, Heers, Brustem, Nolsbrak,... werd er slechts kortstondig bijgevoerd, weliswaar in totaal meerdere honderden kilo's. Eenmaal de groepen overwinteraars waren weggetrokken, werd het uitstrooien stopgezet. De gemeente Riemst koopt maar liefst twee ton tarwe/jaar aan voor het bijvoederprogramma op haar grondgebied.

Figuur 33. Een bijvoederlocatie in Gingelom, een wegberm met verderop wat struikgewas (foto Stijn Raymaekers).

Tabel 6. Gewicht voedergraan per locatie in de winter 2008-'09 en 2009-'10.

Bijvoederlocatie	2009	2010
Opheers - Oleye	85	300
Montenaken	215	350
Riemst	1200	2275
Aalst-Engelmanshoven	28	188
Uilenkoet ²	28	27
Widooie	0	220
Totaal	1556	3360

² Deze locatie is niet terug te vinden op figuur 33 en 34, maakt deel uit van complex akkervogelmaatregelen Aalst – Engelmanshoven.

Bijvoederen

Zowel op akkerreservaten, bloemrijke graanranden als op locaties waar geen maatregelen te realiseren zijn, wordt sinds 2008 bijgevoerd. Dit om een mislukte oogst te compenseren, omdat een akkerreservaat vroegtijdig werd leeggegeten door de hoge aantallen overwinterende akkervogels, of om lokale broedkernen de winter door te helpen bij gebrek aan beheermaatregelen ter plaatse.

Het concept van bijvoederen wordt algemeen aanvaard als overgangmaatregel. Toen deze

Figuur 34: lege halmen tarwe (foto Remar Erens)

maatregel werd uitgevoerd, was al geweten dat in de daaropvolgende jaren meerdere percelen met wintervoer voor akkervogels gingen worden aangelegd door landbouwers i.s.m. de VLM (zie verder). Gezien de precaire situatie, meer bepaald de forse afname van Grauwe gors en het gegeven dat gorzen de winter moeilijk kunnen overleven op de intensieve akkercomplexen, besloot de Werkgroep Grauwe Gors om in de winters van 2008-'09 en 2009-'10 op meerdere plaatsen in Vlaams-Brabant en Limburg tarwe uit te strooien.

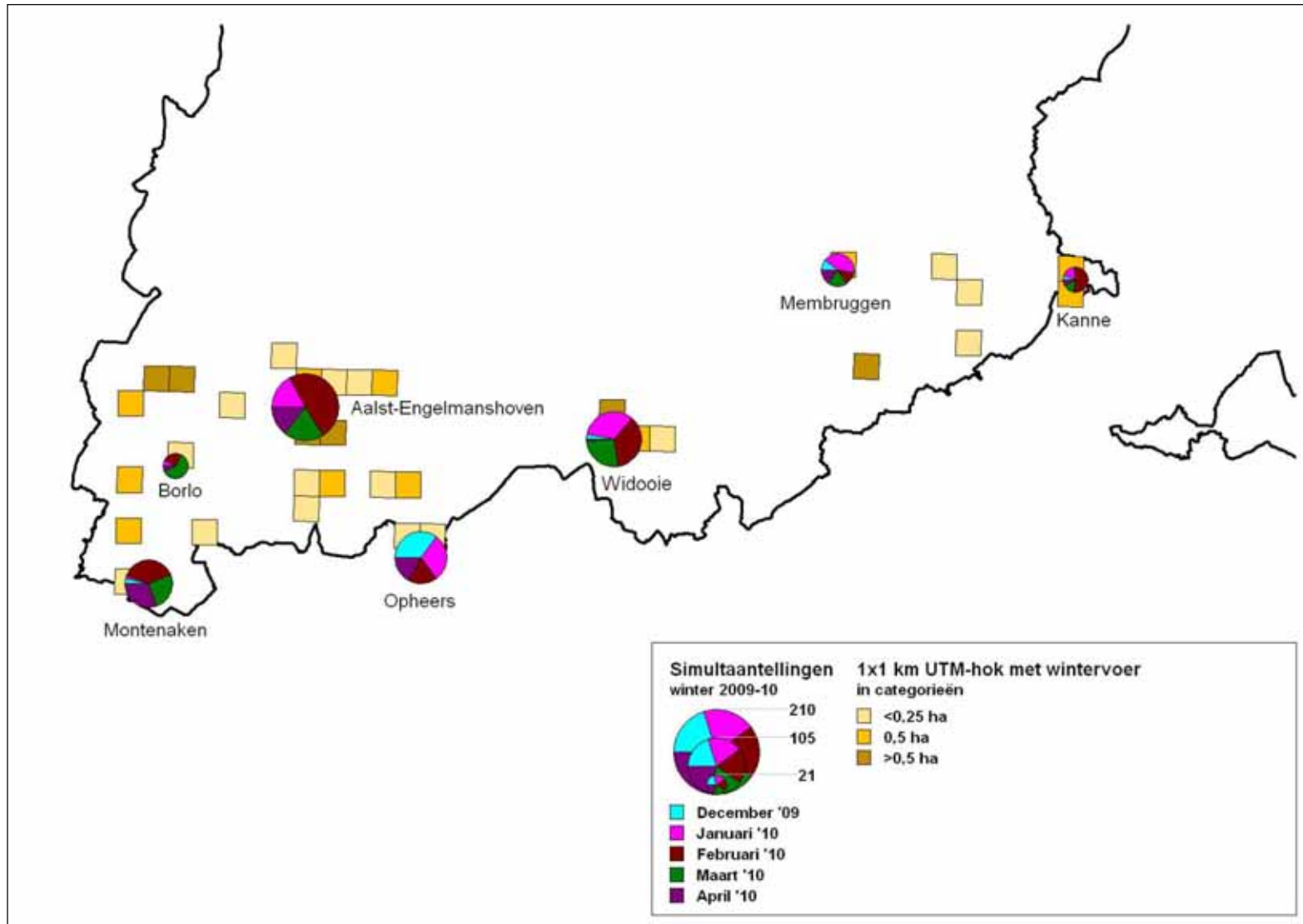
5.2.5. Nestbescherming

In een wateropvangbekken in Riemst werden twee zangposten op ongeveer 150 m van elkaar waargenomen. De twee territoria resulteerden slechts in één getraceerd nest. Het nest werd gevonden doordat voedselvluchten van adulte Grauwe Gorzen werden vastgesteld; de jongen bleken op dat moment 2-3 dagen oud. Dit nest dreigde omwille van distelbeheer vernietigd te zullen worden. Na overleg werd met de betrokken actoren, provincie Limburg, gemeente Riemst en Natuur en Landschapsbeheer Limburg vzw, afgesproken dat men het nest mocht uitrasteren. Een oppervlakte van ongeveer 100 m² werd afgebakend met stokken en stukken roodwit lint in de laatste week van juli 2010. Een kleinere strook ter hoogte van het tweede territorium bleef eveneens ongemaaid.

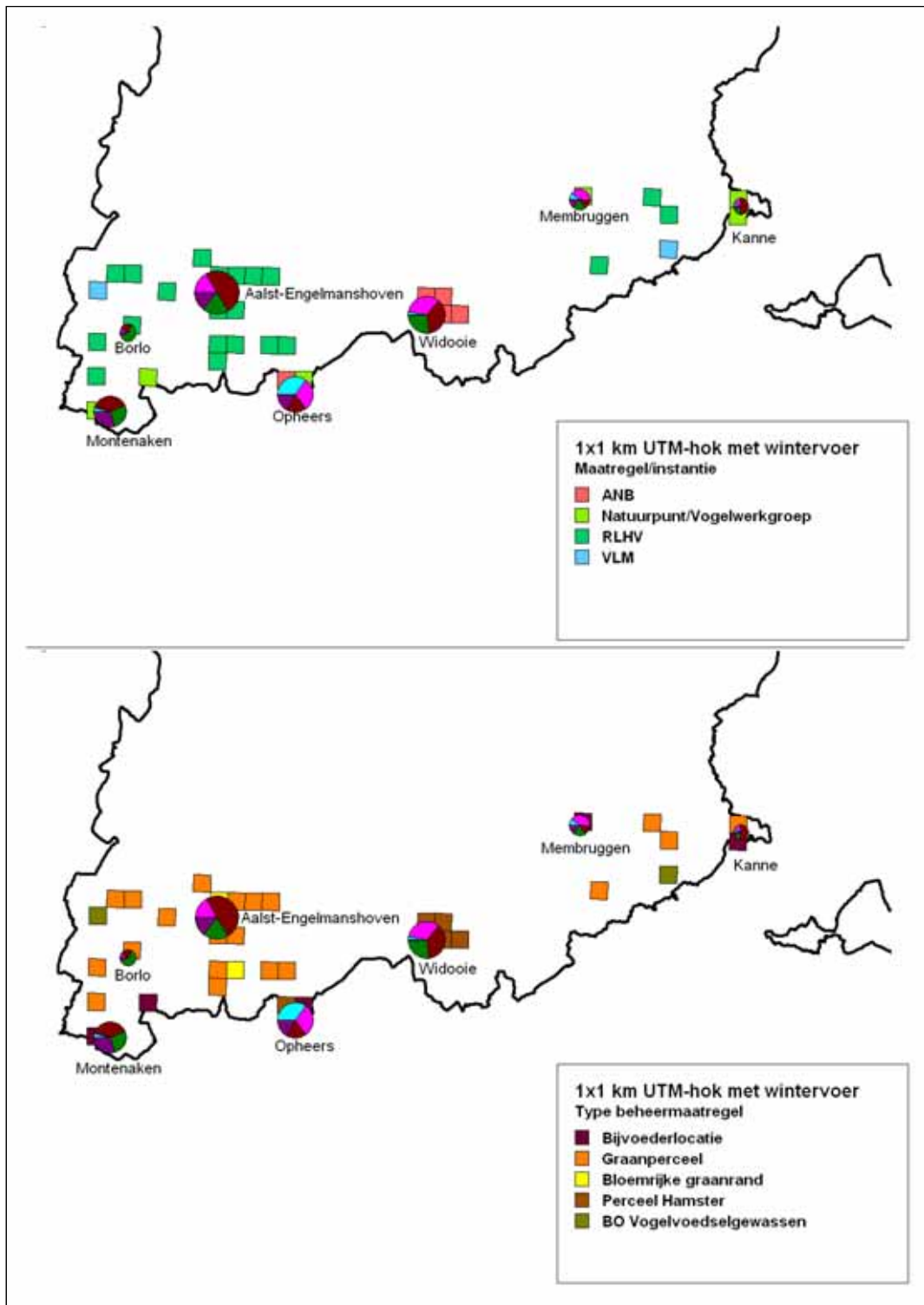
Opvallend was dat het gorzenpaar weinig last leek te hebben van de machinale activiteiten zoals maaien, keren en wikkelen van het hooi. In de eerste week van juli vlogen minstens drie, waarschijnlijk vier juvenielen uit: jongen die zonder de bereidwilligheid van de betrokken instanties zouden zijn omgekomen onder de maaibalk.

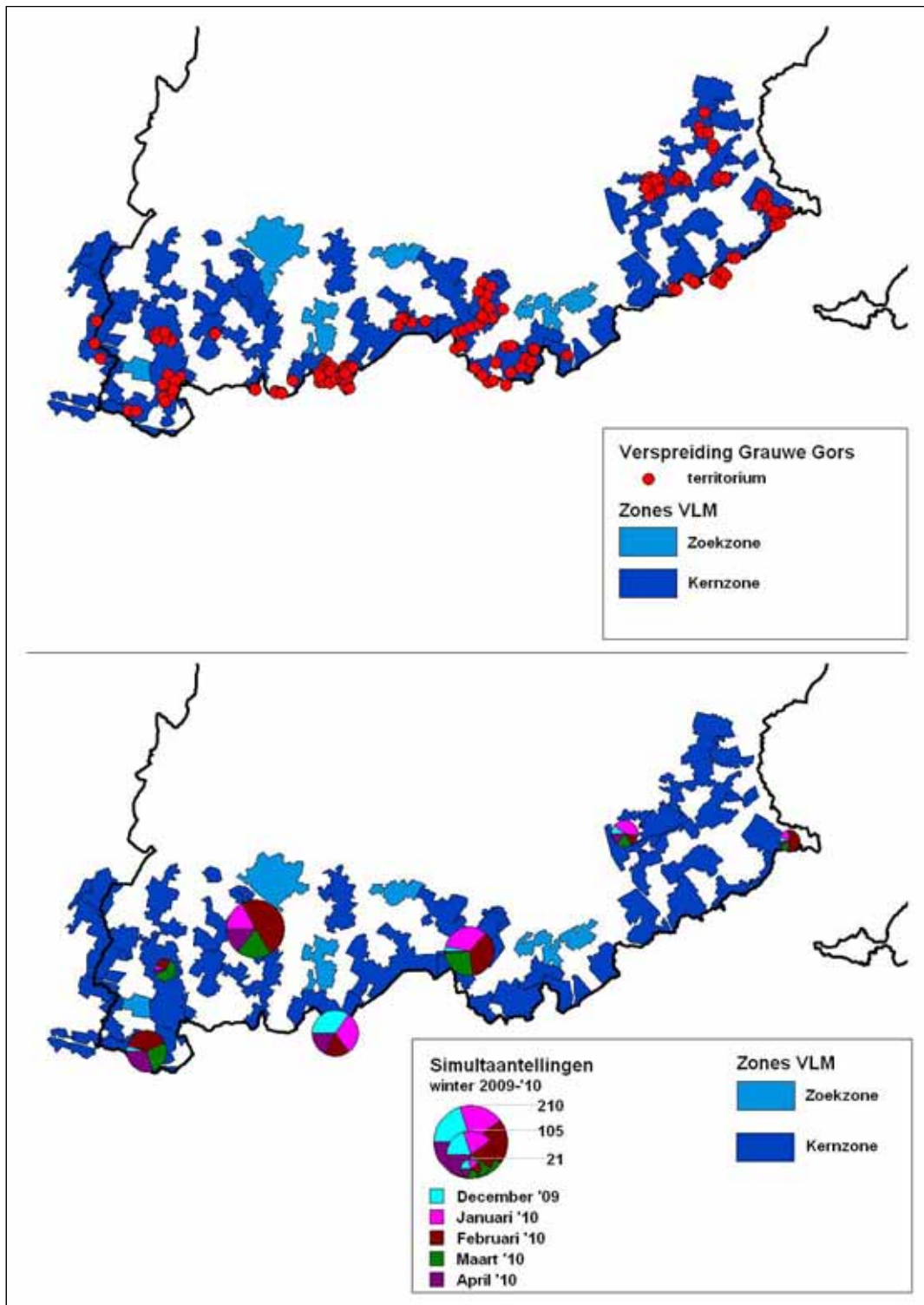
Figuur 35. Het wateropvangbekken in Riemst met het uitgerasterde nest (foto Remar Erens).

Figuur 33. Overzicht van 1x1 km UTM-hokken met percelen wintervoer, opgedeeld in drie categorieën per oppervlakte, en resultaten van simultaantellingen 2009-'10. De schijfgrootte reflecteert de aantallen overwinterende Grauwe gorzen.

Figuur 34. Overzicht van 1x1 km UTM-hokken met percelen wintervoer met simultaantellingen 2009-'10. Opdeling volgens instantie (boven) en type beheermaatregel (onder).

Figuur 35. Verspreiding van Grauwe Gors in de Limburgse 'Leemstreek' in de zomer- (boven) en wintermaanden (onder), geplot op de kern- en zoekzones voor akkervogelmaatregelen van de VLM.

5.3. Ecologie

5.3.1. Voedselecologie

Versillende foto's uit Vlaams-Brabant en Limburg uit 2009 en 2010 wezen uit dat Grauwe Gorzen vaak rupsen vangen op akkers met suikerbiet om aan de nestjongen te voeren. De rupsen werden door een specialist, Jeroen Voogd, gedetermineerd als Gamma-uil. Meerdere rupsen en poppen werden verzameld op percelen met suikerbieten en opgekweekt. Eenmaal gemetamorfoseerd bleken alle poppen en rupsen Gamma-uilen te zijn.

De Gamma-uil was in 2010, in vergelijking met 2009 of 2011, in grote aantallen aanwezig. In juli 2010 werd meer dan het tweevoud aan imago's ingevoerd op www.waarnemingen.be dan in juli 2009. Het aantal imago's dat in juli geteld wordt is een goede maat voor het aantal aanwezige rupsen. De Gamma-uil is een zwerver die in mei ons land bereikt en eieren afzet op gewassen zoals (suiker)biet.

Figuur 36 en 37. Rups en imago van de Gamma-uil (foto's Dennis Van De Castele en Leo Janssen).

5.3.2. Nestecologie

Het filmmateriaal, in totaal ongeveer 120 min., bracht de volgende zaken aan het licht:

- bij een voederbeurt wordt meestal slechts één jong gevoederd, uitzonderlijk meerdere. Het lijkt erop dat niet altijd het sterkste of meest actieve jong het voedsel krijgt aangereikt;
- uitwerpselen van de jongen worden stevast verwijderd door de moeder. De uitwerpselen zitten in een wit vliesje, en worden opgeraapt met de bek of zelfs ingeslikt;
- vitale jongen, die honger hebben, kunnen al eens onstuimig/enthousiast tewerk gaan. Eén juveniel sprong uit het nest in zijn poging om het voedsel van de moeder te krijgen. Toen de moeder opgevlogen was, kroop het nestjong vanuit de vegetatie opnieuw in het nest. Jongen kunnen al eens 'uitlopen', vooraleer uit te vliegen.

Ondanks enkele technische beperkingen wordt deze opname, als eerste experiment, als geslaagd beschouwd. Verdere ervaringen met opnames maken het waarschijnlijk mogelijk om tot nieuwe inzichten in de nestecologie van de Grauwe Gors te komen.

Figuur 38. Een screenshot van een nest Grauwe Gors in een akker met wintertarwe (Figuur Remar Erens)

5.3.3. Kwesties uit het veld

Er werd meermaals melding gemaakt van grote groepen Grauwe Gorzen, tot 52 exemplaren, in akkers met (suiker)bieten in de maanden september en oktober. Meerdere Grauwe Gorzen waren duidelijk in de rui. Hand- of staartpennen ontbraken (mond. med. Yvon Princen). Meerdere vrijwilligers van de Werkgroep Grauwe Gors merkten de afgelopen jaren op dat Grauwe Gorzen zich in de ruiperiode vaak ophouden in bietenvelden. Het ontbreken van meerdere hand- en staartpennen maakt hen aanzienlijk minder mobiel. De bladeren van (suiker)bieten zorgen voor dekking voor de kwetsbare Grauwe Gorzen. Bietenvelden hebben vlak voor de oogst vaak een relatief hoog aanbod aan akkerkruiden, omdat onkruidbestrijding dan praktisch niet mogelijk is. Mechanisch verwijderen of een pesticidebehandeling met behulp van een tractor zou de bieten vernielen, en blijft bijgevolg meestal uit.

De bloemrijke akkerranden en de percelen met wintervoer hebben ook een ongelooflijke aantrek op Geelgorzen en Vinkachtigen. In Aalst- Engelmanshoven werden een groep van 270 en een groep van 180 Geelgorzen waargenomen op dezelfde dag in januari '10. Ook in Riemst werden groepen van 250 en 180 Geelgorzen op dezelfde dag aangetroffen. De kans is groot dat het om afzonderlijke groepen ging en dat er lokaal respectievelijk 450 tot 430 Geelgorzen aanwezig waren.

Traditioneel worden in de Maasvallei zeer grote groepen Kneu *Carduelis cannabina* en Groenling *Chloris chloris* gevonden, maar ook op percelen met wintervoer in Droog Haspengouw worden groepen tot 350 Groenlingen gemeld, weliswaar eerder uitzonderlijk. De grootste groep Kneu telde 600 vogels. Er werden meerdere groepen van 100 tot 350 individuen gemeld (www.waarnemingen.be).

Figuur 39. Een groep Kneu, een vrij talrijke wintergast in Droog Haspengouw (foto jjjp).

Graanranden en –akkers hebben een hoge dichtheid muizen wat aantrek heeft op o.a. Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus*. Over bijna elk perceel met overstaand graan foerageert quasi constant een Blauwe Kiekendief in de wintermaanden. Sommige exemplaren blijven tot lang in het voorjaar (mond med. S. Raymaekers). Op de grens van Waals- en Vlaams-Brabant wordt jaarlijks minstens één broedgeval waargenomen.

5.4. Sensibilisatie

Er beweegt al enkele jaren heel wat rond akkernatuur, zowel bij een gespecialiseerd als het algemene publiek. Een eerste sensibilisatieaspect in dit project was het samenbrengen van het studieweefsel. In Vlaams-Brabant was men in 2008 van start gegaan met een gecoördineerde broedvogelinventarisatie én simultaantellingen. VWG Fruitstreek en de vogelwerkgroep van Likona zijn in hetzelfde jaar van start gegaan met de broedvogelinventarisatie, maar gecoördineerde simultaantellingen stonden toen nog niet op de planning. Deze groep vrijwilligers samenbrengen op activiteiten en vergaderingen van de werkgroep Grauwe Gors bleek een meerwaarde gezien er heel wat expertise uitgewisseld werd, en alle tellingen sindsdien gelijktijdig en op dezelfde manier gebeurden.

Dit project droeg bovendien bij aan de ondersteuning van lopende initiatieven van het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, partner van dit project. Extra activiteiten voor het ruime publiek konden worden opgezet met o.a. middelen van dit project. De expertise verworven door de Werkgroep Grauwe Gors werd deels aangewend bij de opmaak van folders en een website.

5.4.1. Lezingen

Een uiteenzetting over het rapport 'De Grauwe Gors in Vlaams-Brabant' werd gegeven op 1 september 2009 in het Natuur.huis Aulenteer-Pes voor de vrijwilligers van VWG Fruitstreek en Natuurpunt Aulenteer. Deze voordracht vond ook plaats op de Natuur.babbel georganiseerd door Natuurpunt De Herk - Heers op zaterdag 24 oktober 2009.

Figuur 40. Een 'avondje akkernatuur', een veel voorkomende activiteit in Droog Haspengouw (foto Diederik De Leersnyder)

5.4.2. Ondersteuning Werkgroep Grauwe Gors

Gedurende het project kwam de Werkgroep Grauwe Gors vijf keer samen om te vergaderen:

- op 29/10/09 in Zoutleeuw: hoofdtopic organisatie werkgroep en winteractiviteiten,
- op 16/11/09 in Gelinden, hoofdtopic organisatie bijvoederprogramma in Limburg,
- op 23/04/2010 in Gelinden, hoofdtopic 2de werkingsjaar project 'De Grauwe Gors in Limburg',
- op 11/11/2010 in Gelinden, hoofdtopic organisatie simultaantelling en werking VLM,
- Op 15/04/2011 in Gelinden, hoofdtopic nestecologie en promomateriaal werkgroep,

De Werkgroep Grauwe Gors was bijna voltallig aanwezig op de winteravond 'Akkervogels' op 11/01/10 in Het Vinne, Zoutleeuw, georganiseerd door het CVN. Een uitgebreide diarapportage werd er gebracht door akkernatuurspecialisten/fotografen Freek Verdonckt en Robin Guelinckx.

De Werkgroep Grauwe Gors heeft een mailinglijst: grauwegors@yahoo.com. Deze mailinglijst is zeer succesvol, ongeveer 1000 mails werden gepost gedurende dit project ondanks een relatief

kleine groep ingeschrevenen, nl. 46 personen. Een deel van de e-mails was afkomstig uit andere Belgische provincies en Nederlands Limburg. Het werkingsgebied van de Werkgroep Grauwe Gors valt anno 2011 quasi samen met het verspreidingsgebied van de Grauwe Gors in Midden-België.

Tabel 8. Aantal e-mails gepost op de mailinglijst grauwegors@yahoo.com per jaar.

Jaar	Jan	Feb	Maa	April	Mei	Juni	Juli	Aug	Sept	Okt	Nov	Dec	Totaal
2008												26	26
2009	83	46	41	49	19	7	9	1	12	40	95	78	480
2010	140	68	42	22	17	17	4	7	3	24	38	62	444
2011	67	31	21	23	14	4	6	16	182
Totaal	290	145	104	94	50	28	19	24	15	64	133	166	1132

5.4.3. Algemeen publiek

Het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren nam het voortouw bij de sensibilisatie van het algemene publiek. Mede dankzij het project 'De Grauwe Gors in Limburg' was het mogelijk om een herdruk te laten uitvoeren van de folder 'akker vogels'. Deze folder werd ter gelegenheid van de landschapsdoedag van 5 sept. 2010 herdrukt en verdeeld op landschapsstandjes in Riemst (adoptiegemeente Grauwe Gors) en Sint-Truiden (adoptiegemeente Veldleeuwrik). De landschapsdoedag telde maar liefst 2500 bezoekers.

Het project b.akkerbrood zorgt ervoor dat bakkers aan de slag gaan met baktarwe van eigen bodem. Bij de oogst wordt bovendien rekening gehouden met lokale akkervogels, 10% van het graan blijft staan als wintervoer. Grote aantallen overwinterende akkervogels werden aangetroffen op dit overstaan graan tijdens de simultaantellingen van 2009-'10.

Figuur 41. Het project b. akkerbrood, kort maar krachtig samengevat in één cartoon (figuur RLHV).

De website www.bakkerbrood.be werd in het leven geroepen binnen SOLABIO en GLE akkerbiodiversiteit. De website kent een aardig aantal hits (+/- 25 per week, met uitschieters tot 160 hits), zowel uit binnen- als buitenland.

Zie <http://www.rlh.be/projecten/natuurbehoud/akkerbiodiversiteit/11>

&

Zie <http://www.rlh.be/projecten/natuurbehoud/bakkerbrood/28> en www.bakkerbrood.be

Evenementen akkernatuur

De trefdag 'Maatwerk voor akkervogels' op 21 juni '11 in Neerlanden was een groot succes. De organisatie werd verzorgd door RLZH, RLHV, Natuurpunt Oost-Brabant, Proclam en Eco². Naast de SOLABIO-partners waren nog tal van andere instanties aanwezig. Belangrijkste gegeven was de aanwezigheid van zowel landbouwers, jagers, natuurbeheerders, beleidsmedewerkers als studiemedewerkers. Die dag was iedereen present als akkernatuur liefhebber.

In de voormiddag werden zowel in Limburg als Vlaams-Brabant terreinbezoeken georganiseerd op locaties waar Natuurpunt, VLM en regionale landschappen al dan niet in samenwerking met landbouwers akkernatuurvriendelijke percelen hadden aangelegd. In de namiddag werd er een beleidsdebat gevoerd, waaraan o.a. een beleidsmedewerker van het kabinet Leefmilieu deelnam en waarop niet minder dan 60 toeschouwers aanwezig waren. Dergelijke evenementen illustreren de sterk toegenomen aandacht en de groeiende werking rond akkernatuur.

Figuur 42, 43 & 44. Akkernatuur geniet anno 2011 interesse van een groot publiek. De Trefdag 'Maatwerk voor akkervogels' is daarvan het ideale bewijs: dit evenement was een groot succes (foto's Iwan Lewylle)

6. Discussie

6.1. Broedvogelinventarisatie

De broedvogelinventarisatie Grauwe Gors in Limburg gebeurde niet gebiedsdekkend, wat een hele klus zou betekenen, maar beperkte zich tot de inventarisatie van het gekend verspreidingsgebied in Droog Haspengouw. Er wordt aangenomen dat een meer grootschalige inventarisatie in Limburg amper tot geen extra territoria aan het licht zou hebben gebracht. Dit werd bevestigd door het gebrek aan losse waarnemingen buiten het zoekgebied (www.waarnemingen.be).

De broedvogelinventarisatie in Limburg wordt beschouwd als uitgevoerd in 2008, aansluitend op de inventarisatie in Vlaams-Brabant. De aanvullende inventarisatie van 2010 in Limburg was noodzakelijk, maar beperkt. Ze diende om een onafgewerkte inventarisatie van 2008 te vervolledigen. In bepaalde 1x1 km UTM-hokken werden toen te weinig inventarisatierondes gelopen en sommige hokken werden niet bezocht. De inventarisatie van 2010 voegde 11 extra territoria toe aan de 97 al opgetekende territoria van 2008. Monitoring door vrijwilligers in Limburg en Vlaams-Brabant geeft aan dat er in 2010 waarschijnlijk al minder territoria waren dan in 2008. Op verschillende plaatsen werden minder zangposten waargenomen (mond. med. R. Guelinckx)

Devillers et al. (1988) maakten melding van een toename in de jaren '50' en '60. Uit verschillende aantalschattingen bleek er in de jaren '70 een piek in het aantal broedparen, ondanks het feit dat verschillende auteurs (Vermeersch et al. 2004) wijzen op te lage inschattingen in de jaren '50 en '60. Uit de resultaten van voorliggend rapport komt naar voor dat de Grauwe Gors al decennialang in de hoek zit, waar de klappen vallen. Zowel Rutten & Gabriëls (1994) als Vermeersch et al. (2004) maakten eveneens melding van zware afnames t.o.v. de jaren '70.

In de gemeente Riemst, nochtans gelegen in zogenaamd kerngebied, worden steeds minder territoria geteld. Waar Gabriëls & Van De Genachte (2002) afnames van meer dan 50% rapporteren voor de deelgemeente Millen, moeten we nu vaststellen dat het aantal territoria Grauwe Gors in heel Riemst met maar liefst 68% is afgenomen ten opzichte van 2001. Dergelijke zware afnames lijken helaas sterk op het populatieverloop in Nederland in de jaren '90 (Hustings, 1997), waar er anno 2011 minder dan tien broedparen worden opgetekend (info Werkgroep Grauwe Kiekendief).

Ook in andere (buur)landen worden zware afnames gerapporteerd. Zowel in het Verenigd Koninkrijk als Duitsland (Baillie et al. 2007; Donald & Evans 1995; Wink et al., 2005) klinkt hetzelfde negatieve verhaal. Er zijn echter ook hoopgevende signalen: in Denemarken werd er zonder specifieke maatregelen een lichte toename waargenomen in de periode 1993-2003. De positieve trend die de soort in Denemarken kent, valt samen met een periode waarin het gebruik van pesticiden en anorganische meststoffen afnam (Fox, 2004). Een hoog gebruik van pesticiden en meststoffen, verandering van teelten, intensief landgebruik, versnippering, e.a. dragen er toe bij dat de populaties Grauwe Gors afnemen, ondanks dat het (lokaal) niet altijd duidelijk is wat de precieze oorzaken van de achteruitgang zijn (Bos et al., 2010).

In het geval dat de open ruimte in Vlaanderen zou blijven afnemen, is er mogelijk geen toekomst meer voor de Grauwe Gors. Simulaties voorspellen dat de open ruimte in Vlaanderen tegen 2050 heel schaars zal worden indien het bestaande beleid wordt voortgezet (Poelmans, 2010). Toch is het al opvallend dat meerdere grootschalige open akkergebieden geen broedparen Grauwe Gors tellen. Ook in het Verenigd Koninkrijk stelt men dat er voldoende geschikt broedhabitat aanwezig lijkt te zijn voor grotere populaties (Mason & MacDonald 2000). De soort houdt zich in Denemarken eerder op in regio's met een ruim aanbod aan teelten, waaronder zomergranen en extensief hooiland, dan in intensieve akkergebieden (Fox & Helddbjerg, 2008).

In Belgisch Limburg houdt de Grauwe Gors zich vooral op in grootschalige akkergebieden. Broedparen worden in 2008-'10 vooral waargenomen in zeer open akkerland in de Leemstreek, net zoals in Vlaams-Brabant (Lewylle et al, 2009). In andere geografische streken is de soort zo goed als verdwenen. Daar is, mede door de opkomst van mais en laagstamboomgaarden, het 'steppekarakter' van veel akkerplateaus verdwenen. Rond de eeuwwisseling broedde de soort nog in extensieve hooilanden, zoals in de IJzer-, Demer- en Maasvallei, maar deze hooilanden zijn quasi allen omgezet naar akkers, hetzij maisakkers hetzij intensief bewerkte 'grasakkers'. In Riemst wordt de soort nog

broedend waargenomen in extensieve hooilanden, maar ook dan in de meest open akkerlandschappen.

6.2. Simultaantellingen

De winterse tellingen maakten het mogelijk om een beeld te vormen van de populatie overwinterende Grauwe Gorzen in Limburg. In de winter van 2008-'09 werden er relatief weinig individuen waargenomen, maar in de winter van 2009-'10 was het tegendeel waar. Tot enkele jaren geleden werd nog aangenomen dat de Grauwe Gors naar zuiderse regio's trok (mond.med. Werkgroep Grauwe Gors). Het is weliswaar zo dat de volledige broedpopulatie toen waarschijnlijk wegtrok in de wintermaanden, maar eerder uit voedselgebrek dan (seizoenaal) trekgedrag. De grote akkerplateaus waren in de winterperiode meestal verlaten vóór de aanleg van percelen met wintervoer. De inventarisatie-inspanning was toen weliswaar veel lager. Als er voldoende voedsel aanwezig is op de grote akkerplateaus, op o.a. akkerreservaten en bijvoedersites, lijken Grauwe Gors in hun broedgebied te overwinteren, wat hen eerder standvogels maakt (Lewylle et al., 2009).

Dat Grauwe Gorzen echter middellange tot lange afstanden kunnen afleggen, wordt bevestigd door waarnemingen op de Hamsterreservaten in Nederlands Limburg (Bos & Van Noorden, 2010), en op graanranden in Noordwest-Brabant, Vlaams-Brabant (info VWG Noordwest-Brabant). De overwinterende Grauwe Gorzen in de Sibbe, hamsterreservaat, komen waarschijnlijk uit Riemst of uit Duitsland, Westfalen, wat duidt op een verplaatsing van enkele tientallen kilometers (range 10 tot 50 km) (Bos & van Noorden, 2010). Waarnemingen verspreid over de provincie Antwerpen en langsheen de Belgische kust duiden op een trekbeweging over veel grotere afstanden (www.waarnemingen.be).

Het aantal broedparen in Limburg wordt geschat op 100 -125, een zéér ruwe schatting houdt het op 300 à 400 (sub)adulte dieren bij aanvang van de winterperiode. Gezien er in februari '10 in Limburg tot 262 Grauwe Gorzen worden waargenomen, is de kans groot dat een aanzienlijk deel van de lokale broedpopulatie zich ophoudt op de percelen met wintervoer in Limburg. Bovendien bestaat de mogelijkheid dat de grote groep, tot 83 exemplaren in feb. '10, in Hamsterreservaat De Sibbe van Belgische afkomst is. Het valt anderzijds niet uit te sluiten dat de overwinterende Grauwe Gorzen in de Sibbe uit Westfalen komen, waar er nog geen percelen met wintervoer zijn.

In Wallonië vindt men tussen Waver en Luik veel meer territoria dan tussen Brussel en Riemst, in Vlaanderen (Jacob et al. 2010). Vogels kijken niet naar grenzen en er is waarschijnlijk heel wat uitwisseling tussen zogenaamde Vlaamse en Waalse broedvogels. Ringonderzoek stelt dat Grauwe Gors vrijwel sedentair kunnen zijn; verplaatsingen meten meestal niet meer dan 4 à 6 km, range 0 tot 35 km (Bønløkke et al. 2006). Inzichten over winterdispersie kunnen vooral worden verworven door middel van kleurringen, of beter zenders, en dit over meerder jaren. Pas dan kunnen er gefundeerde uitspraken gedaan worden over de verspreiding van de soort buiten de broedperiode.

Deze tellingen kunnen geen volledig beeld geven van de totale overwinterende populatie gezien er grote oppervlaktes akkergebied ongeteld blijven, maar door het gelijktijdig inventariseren blijven dubbeltellingen alvast beperkt. Losse waarnemingen van Grauwe Gorzen in akkergebieden zonder maatregelen zijn beperkt (www.waarnemingen.be). De simultaantellingen 2009-'10 werden t.o.v. van winter van 2008-'09 uitgebreid met één extra telling in april. En met succes; er werden nog 107 Grauwe Gorzen geteld. Ook Mason & MacDonald (2000) merkten op dat wintergroepen tot in mei worden waargenomen.

6.3. Beheer

De simultaantellingen tonen aan hoe succesvol graanakkertjes zijn waar 's winters graan blijft staan. Groepen van honderden overwinterende akkervogels, geconcentreerd op deze relatief kleine percelen en akkerranden, vormen een indrukwekkend winters beeld. Percelen met wintervoer onderscheiden zich van de doorsnee akkers die meestal verlaten zijn. Arizs & Koks (2008) merkten een significant verschil op in aantallen overwinterende Geelgorzen op percelen mét en zonder overstaand graan in de wintermaanden.

In de periode 2006 - 2010 is er in de provincie Limburg een tamelijk grote oppervlakte aan bloemrijke graanranden aangelegd. Een groot deel van deze graanranden lagen in relatief kleinschalig landschap en/of nabij dorpskernen. In tegenstelling tot Geelgors, Kneu, Vink en Groenling bezoeken Grauwe Gorzen percelen in kleinschalig landschap pas 'uit noodzaak', bv. na hevige sneeuwval. Ook in Vlaams-Brabant worden Grauwe Gorzen pas waargenomen op reservaatpercelen met overstaand graan in valleien, wanneer er in de meest open landbouwgebieden niets meer te vinden is of alles is ondergesneeuwd.

Het bijvoederprogramma in de winter van 2009-'10 was zeer succesvol. Bijvoederen is een flexibele maatregel doordat die ook kan toegepast worden in gebieden waar geen landbouwers zijn die akkervogelmaatregelen wensen af te sluiten. Net als in Vlaams-Brabant werden er meerdere groepen overwinterende Grauwe Gorzen waargenomen op locaties waar enkel graan werd bijgevoerd. Ook op bepaalde percelen met akkervogelmaatregelen worden langdurig Grauwe gorzen waargenomen dankzij het bijvoederprogramma. Extra tarwe was op sommige akkerranden immers nodig omdat alle halmen leeggegeten waren voor het einde van de winter. Dit is een aanwijzing dat er nog niet voldoende overstaand graan beschikbaar is in het verspreidingsgebied van de Grauwe Gors en dat extra akkervogelmaatregelen noodzakelijk zijn.

Er zijn populaties Cirlgorzen en Grauwe Gorzen in het Verenigd Koninkrijk die dankzij een verhoogd aanbod aan wintervoedsel gered werden en lokaal zelfs toenemen (Peach et al., 2001). In het oosten van Schotland bleef het aantal territoria in 2002-'04 in 19 1x1 km UTM-hokken stabiel terwijl in 34 km UTM-hokken zonder akkervogelmaatregelen een afname van 43% werd waargenomen. In de periode voorafgaand aan de maatregelen was de trend voor al deze hokken negatief (Perkins et al, 2008). De beheermaatregelen die in dat studiegebied werden genomen waren wel niet enkel gericht op het voorzien van wintervoedsel, er werd ook werk gemaakt van een beter broedhabitat.

Verschillende wetenschappelijke auteurs duiden op het belang van voldoende voedsel in de winter (Donald & Forrest 1995, Moorcroft, 2002). Enkele populaties in het buitenland decimeerden in de winters en kwamen dit meestal niet meer te boven (Watson et al. 2009). In de Nederlandse provincie Groningen leidde o.a. de aanleg van winterse akkertjes echter tot het plotse opduiken van acht territoria in 2011 (info Werkgroep Grauwe Kiekendief), na een periode van ongeveer 20 jaar afwezigheid. In Hoegaarden, Vlaams-Brabant, houdt een populatie niet enkel stand, maar lijkt ook licht toe te nemen in de omgeving van één van de eerste akkerreservaatjes, te midden van een grootschalig, open akkergebied (Guelinckx, 2008). Sinds kort broeden er ook Grauwe Gorzen nabij de akkermaatregelen van Jos Piffet in Aalst-Engelmanshoven. Het was enkele jaren geleden dat er daar nog Grauwe Gorzen broedden (info Werkgroep Grauwe Gors), dus dat is een opsteker.

De uitvoering van de verschillende maatregelen gebeurt sinds 2009 op landschapsschaal, verspreid over Droog Haspengouw, wel binnen de kern- en zoekzones van de VLM. De focus lag de afgelopen jaren op overstaand graan, sinds 2011 ook op nestgelegenheid, dekking en zomervoedsel. De oppervlakte aan akkers in akkervogelbeheer neemt fors toe: in 2011 ligt er 52 ha akker met vogelvoedselgewassen en bijna 30 ha gemengde grasstroken (mond. med. K. Michiel). In 2009 waren er maar twee percelen, in totaal 2,75 ha, opgenomen als beheerovereenkomst akkervogels. De variatie aan maatregelen moet ervoor zorgen dat de Grauwe Gors zowel voldoende zomer- en wintervoedsel, als nestgelegenheid en dekking heeft.

Met de resultaten van de broedvogelinventarisatie kunnen bedrijfsplanners van de VLM of medewerkers van een regionaal landschap i.s.m. landbouwers zeer gericht maatregelen treffen waar er nog broedparen/-kernen aanwezig zijn, om zo een maximaal rendement te halen. In overleg met landbouwers kunnen akkervogelvriendelijke maatregelen worden getroffen die passen binnen de bedrijfsvoering van de landbouwers, maar ook op de meest optimale locaties.

De oppervlakte die landbouwers onder beheerovereenkomst kunnen nemen, neemt bovendien toe. Vanaf 2011 kan een landbouwer 5 ha onder beheerovereenkomst nemen i.p.v. 0,5 ha. Bovendien wordt er aan de pakketten gesleuteld indien ze niet voldoen of in het geval een nieuw concept heel succesvol blijkt te zijn. In Groningen zorgde een groot netwerk aan trioranden dat de Grauwe Kiekendief stevig voet aan grond kreeg. Landbouwers kunnen dit type rand, tot 30 m breed, vanaf 2011 aanleggen onder beheerovereenkomst (Michiel et al., 2010).

Nestbescherming van Grauwe Gors is nieuw, terwijl ze voor specifieke roofvogelsoorten al redelijk is ingeburgerd. Het lijkt een verregaande maatregel, maar is anno 2011 zeker welkom om de achteruitgang te stoppen. Of nestbescherming Grauwe Gors ooit gangbaar wordt? Het zal vooral belangrijk zijn om de juiste richtlijnen mee te geven aan instanties die instaan voor het maaibeheer van de oppervlakte 'grasland' in grootschalig akkergebied. Bepaalde bermen of grasland in opvangbekkens wordt in functie van de bescherming van legfels Grauwe Gors best niet gemaakt in de periode 15 mei tot 15 juli. We suggereren wel om dit enkel te doen indien de soort er broedverdacht is. Immers, in bermen en graslanden zijn vaak hoge botanische en/of mycologische natuurwaarden aanwezig die een maaibeurt in die periode vereisen (cfr. Steeman et al., 2008).

6.4. Ecologie

We stelden vast dat Grauwe gorzen hun jongen vooral grootbrengen met rupsen van de Gamma-uil, een trekvlinder met variabele aantallen per jaar. Dit hoeft niet per se een probleem te zijn: zo kan er bv. in jaren met een hoog aantal zwervers, en bijgevolg veel rupsen, een hoger broedsucces worden behaald. Gezien het hoog aantal Gamma-uilen dat in 2010 werd waargenomen, is het best mogelijk dat deze soort het meest voorhanden was en daardoor het meest gevangen werd, maar dat er in andere jaren op rupsen van andere nachtvinders, of andere insecten, wordt overgeschakeld.

Mocht er in jaren met minder trekvlinders een (aanzienlijk) lager broedsucces gehaald worden, dan is dit een mogelijke indicatie dat er te weinig inheemse invertebraten te vinden zijn op de akkers, wat dan weer wel vrij alarmerend zou zijn voor de ecologische kwaliteit van de akkers. Recent onderzoek op een door Natuurpunt beheerde akker in Hoegaarden toonde aan dat er een hoge biomassa aan loopkevers voorkomt (Lambrechts et al., 2007). Er zijn studies uit het Verenigd Koninkrijk die aantonen dat het broedsucces na 1975 hoger ligt dan in de periode ervoor (Crick, 1997). Anderzijds zijn er ook auteurs die wijzen op een verminderd broedsucces (Brickle & Harper 1999; Brickle et al., 2000). Bovendien kan een afname aan legfels per jaar ook een rol spelen bij de afname van een populatie (Donald, 1997).

Onderzoek naar het broedsucces van de Grauwe Gors in de Benelux vond nog niet plaats. Weliswaar werden in 2009-'10 meerdere nesten in Vlaanderen opgevolgd waar telkens meerdere jongen uitvlogen, maar dit is niet voldoende om conclusies uit te trekken. Eén nest in een hooiland nabij een perceel met wintervoer was eind mei '09 al goed voor meerdere uitgevlogen jongen. In de weken erop volgde een tweede legsel (mond.med. Guelinckx & Verdonck). Dit was een verrassende waarneming, want tot dan werd aangenomen dat broedparen zich pas eind mei vormden. In Engeland werd de mediane startdatum van legfels berekend op 24 juni (Brickle & Harper, 2002). Deze terreinwaarnemingen kunnen als aanzet dienen voor grootschalig onderzoek.

6.5. Kwesties uit het veld

Naast groepen Grauwe Gors werden er ook grote groepen Geelgors, Kneu, Groenling, Veldleeuwrik (*Alauda arvensis*) waargenomen op de percelen met wintervoer. Al deze soorten, uitgezonderd Groenling, gaan stevast achteruit (www.ebcc.org). Het is bijgevolg positief nieuws dat deze soorten zich komen voeden op de percelen met wintervoer. Kneu en Veldleeuwrik bezoeken deze percelen vooral op trek. Exemplaren van deze twee soorten komen meer dan waarschijnlijk uit noordelijke regio's en blijven slechts tijdelijk. Van Geelgors en Groenling (Loneux, 2010) is min of meer geweten dat ze lokaal kunnen overwinteren. Dat percelen met wintervoer waarschijnlijk een positief effect hebben op de lokale broedpopulaties Geelgors is eveneens gekend (Lewylle et al. 2010).

Elke soort heeft zo zijn eigen voorkeur voor winterhabitat en voedsel. Ondanks het feit dat de afgelopen jaren vooral werk werd gemaakt van percelen met overstaand graan in open

akkerlandschappen voor een hogere winteroverleving van Grauwe Gors, en in mindere mate Geelgors en 'muizeneters', maakt men anno 2011 werk van een heel gamma aan maatregelen. De 'wintermaatregelen' omvatten overstaand graan, vogelvoedselgewassen, stoppelakker, bloemrijke akkerranden, enz... wat een groter aanbod aan akkerkruiden en bijhorende zaden mogelijk maakt. Hopelijk kunnen verschillende soorten gebruik maken van de verschillend ingerichte percelen.

6.6. Sensibilisatie

Het rapport Grauwe Gors in Limburg heeft zijn steentje bijgedragen aan de algemene bewustwording rond akkernatuur. Dit project heeft vooral bijgedragen aan een verbeterde communicatie tussen de verschillende vogelwerkgroepen door ondersteuning aan de Werkgroep Grauwe Gors. Deze werkgroep is uitgegroeid tot hét aanspreekpunt over akkernatuur in Vlaanderen. Het is bewonderenswaardig hoe gepassioneerde vrijwilligers de aanzet kunnen geven tot een bredere werking, inclusief professionele projecten.

De Werkgroep Grauwe Gors communiceert over de do's & don'ts van onderzoek en beheer i.f.v. akkernatuur, zodat succesmaatregelen wijd worden uitgedragen en onsuccesvolle maatregelen niet meer worden toegepast. Voordrachten over de resultaten van projecten uit Vlaanderen of dit voorliggende rapport dienen vogelkijkers, natuurbeheerders en –liefhebbers te informeren over de resultaten en bijhorende expertise die op terrein wordt behaald. Daarnaast kunnen nieuwe inzichten leiden tot de verdere scherpstelling van bestaande maatregelen.

De bijdrage aan de communicatie naar het ruime publiek is zonder meer heel belangrijk. Heel wat mensen zijn niet op de hoogte dat akkernatuur in de hoek zit waar de klappen vallen, soms is men zelf niet op de hoogte van het bestaan van sommige soorten akkervogels. Jaarlijkse evenementen en activiteiten maken het mogelijk dat al maar meer mensen meer te weten komen over deze fauna en flora en zich al maar meer zullen toeleggen op de bescherming van akkernatuur. Dat er belangstelling van het algemene publiek is, bewijst de hoge opkomst op meerdere evenementen in grootschalig landbouwgebied.

7. Conclusie

De broedvogelinventarisatie in het kader van dit project maakte deel uit van een grootschalige inventarisatie in het kerngebied van de Grauwe Gors in Vlaanderen. De verspreiding van de Grauwe Gors in Vlaanderen valt anno 2011 quasi samen met de 'Leemstreek'. De aantallen zijn beperkt tot slechts 225-275 broedparen in het zuidoosten van Vlaanderen, langsheen de taalgrens. Het aantal territoria is met 72,5 – 75 % afgenomen ten opzichte van de Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-'02. Broedkernen sluiten er aan op relatief grote broedpopulaties in Wallonië. De 'atlas des oiseaux nicheurs' (Jacob et al, 2010) houdt het op 1400 broedparen in de periode 2001-'07, maar het is zo goed als zeker dat de aantallen anno 2011 er veel kleiner zijn. Net als in Vlaanderen neemt de soort er (razend)snel af.

Simultaantellingen zijn redelijk geschikt om een beeld te krijgen van de winterpopulatie Grauwe Gors en brengen het succes van bepaalde beheermaatregelen in beeld. Er zijn aanwijzingen dat een (groot) deel van de winterpopulatie bestaat uit lokale broedvogels. In ieder geval zijn de aantallen overwinteraars zonder meer spectaculair en duiden er op dat de Grauwe Gors zijn graantje meepikt indien de percelen of bijvoedersites in de meest open akkergebieden liggen waar hij tot broeden komt. De combinatie van meer gerichte maatregelen en een toename van de oppervlakte aan maatregelen maakt het misschien mogelijk om tijdig een ommekeer te forceren.

Nieuwe inzichten in de ecologie van de soort in Vlaanderen zijn afkomstig van onderzoek door vrijwilligers en hebben geleid tot een optimalisatie van bepaalde beheermaatregelen. Gedurende dit project werd 'geëxperimenteerd' met nestbescherming. Een nest in Riemst werd 'uitgerasterd' zodat het niet werd uitgemaaid, en meerdere nestjongen vlogen uit. Een tweede nest werd opgevolgd door een spycam en leerde ons dat nestjongen vaak met rupsen van de Gamma-uil gevoed werden. Verdere opvolging zal ons leren of rupsen van Gamma-uil in piekjaren louter makkelijk te vangen zijn of dat de trekvlieder noodzakelijk is als stapelvoedsel voor het grootbrengen van de jongen.

Eén van de prioriteiten van dit project was een verbeterde samenwerking van vogelkijkers en/of akkernatuurlijefhebbers uit verschillende provincies onder de studiekoepel Werkgroep Grauwe Gors. De werkgroep is ondertussen uitgegroeid tot een veelzijdige en talrijke groep van akkernatuurexperten. Meerdere vergaderingen, een bruisende mailinggroep, en deelname aan verschillende activiteiten tonen aan dat de Werkgroep Grauwe Gors alvast een bijzonder goede start kende.

Verschillende instanties werken steeds meer en beter samen. Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, de VLM en Natuurpunt zijn complementair. Mede dankzij de provincie Limburg is er een brede werking ontstaan tussen vrijwilligersgroepen en natuurbeherende instanties onderling. Dergelijke partnerships betekenen een meerwaarde.

De tussentijdse evaluatie en verhoopte heroriëntering van het GLB in 2013 zal cruciaal zijn. De gangbare landbouwbedrijfsvoering moet bijdragen aan een hogere biodiversiteit in de grote oppervlakte akkergebied in Europa om tot duurzame bescherming van de akkerfauna en -flora te komen. Ondanks de (lokale) successen van enkele gerichte beheermaatregelen, staat of valt het verhoopte omkeringproces met de natuur- en basismilieukwaliteit van het doorsnee landbouwgebied. Naast landbouwers die beheerovereenkomsten aangaan, dient de zorg voor een elementaire milieu-, natuur- en landschapskwaliteit in het landbouwareaal een basisverantwoordelijkheid van landbouwers te zijn...

8. Referenties

- Aritz J. & B.J. Koks. 2008. Het gebruik van graanranden in de winter door akkervogels en andere soortgroepen. Onderzoeksrapport pilot Noordoost Nederland voor winter 2007-2008.
- Bemelmans M. & A. Digneffe. 2008. Eindverslag 'Bloemrijke akkerranden' 2008. Publicatie Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren i.s.m. provincie Limburg.
- Bos J.F.F.P., Sierdsema H., Schekkerman H. & C.W.M. van Scharenburg, 2010. Een Veldleeuwerik zingt niet voor niets! Schatting van kosten van maatregelen voor akkervogels in de context van een veranderend Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 107. 242blz.
- Bos J. & B. van Noorden. 2010. Overwinterende Grauwe Gorzen in Limburg 2000-2010. Aantalsontwikkeling en suggesties voor beheer van akkerreservaten. Limburgse Vogels 20, editie 2010: 24-33.
- Brickle, N.W., D.G.C. Harper, N.J. Aebischer & S.H. Cockayne. 2000. Effects of Agricultural intensification on the breeding success of corn buntings *Miliaria calandra*. Journal of Applied Ecology 37:742-755.
- Brickle, N.W. & D.G.C. Harper. 2002. Agricultural intensification and the timing of breeding of corn buntings *Miliaria calandra*. Bird Study 49: 219-228.
- Crick H.Q.P. Long-term trends in corn bunting *Miliaria calandra* productivity in Britain. In Donald & Aebischer: pp 52-60
- Devillers, P., Roggeman, W., Tricot, J., del Marmol, P., Kerwijn, C., Jacob, J.-P. & A. Anselin. (eds). 1988. Atlas van de Belgische Broedvogels, Brussel, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
- Donald, P.F., Wilson, J.D. & M. Shepherd. 1994. The decline of the corn bunting. British Birds, 87: 106-132.
- Donald, P.F. & Evans, A.D. 1995. Habitat selection and population size of corn buntings *Miliaria calandra* breeding in Britain in 1993. Bird Study, 42: 190-204
- Donald P.F. & C. Forrest. 1995. The effects of agricultural change on population size of Corn Buntings *Miliaria calandra* on individual farms. Bird Study 42: 190-204.
- Donald P.F. 1997. The Corn bunting *Miliaria calandra* in Britain: a review of current status, patterns of decline and possible causes. In: The ecology and conservation of Corn Buntings *Miliaria calandra*, ed by Donald P.F. & N.J. Aebischer, 11-2. Peterborough, Joint Nature Conservation Committee. (UK Nature Conservation, N°13.)
- Erens R; 2010. Gamma uil *Autographa gamma* als stapelvoedsel voor jonge Grauwe Gorzen. Ongepubliceerd.
- Erens R; 2010. Nestbescherming Grauwe Gors te Riemst. Ongepubliceerd.
- Fox, A.D. 2004. Has Danish agriculture maintained farmland bird populations? Journal of Applied Ecology 41: 427-439.
- Fox, A.D. & H., Heldbjerg. 2008. Which regional features of Danish agriculture favour the corn bunting in the contemporary farming landscape? Agriculture, Ecosystems and Environment 126(2008): 261-269.
- Gabriëls, J., Stevens, J. & P. Van Sanden. 1994. Broedvogels van Limburg. Veranderingen in aantallen en verspreiding na 1985. Likona, Provinciale Vogelwerkgroep, Provincie Limburg.
- Gabriëls, J. & G. Van De Genachte, 2003. Akkervogels in de gemeente Riemst LIKONA Jaarboek nr. 13: pp 62-73.
- Guelinckx, R., 2008. Graan voor Gorzen; een succes van akkerreservaten. Brakona jaarboek 2006-2007. pp 82-99.
- Hustings F. 1997. The decline of the corn bunting *Miliaria calandra* in the Netherlands. In Donald & Aebischer 1997: pp 42-51.

Lambrechts, J., Stassen, E., Janssen, M. & F. Vankerkhoven (2007). Natuurontwikkeling in Hoegaarden en de effecten op bodembewonende ongewervelden. Verslag van een uitgebreid bodemvalonderzoek. Natuurpunt Velp-Mene. Gepubliceerd op www.velpe-mene.be/natuurstudie. 57 pp.

Lambrechts, J., Janssen, M., Stassen, E., Briesen, L., Guelinckx, R. & H. Abts (2009). De spinnenfauna van het Natuurpunt-reservaat Rosdel in Hoegaarden (Vlaams-Brabant): natuurontwikkeling op zijn best! Nwsbr. Belg. Arachn. Ver. 24 (1-2-3): 59-78.

Lewylle I., Guelinckx R., Hens M., Verdonck F. & Herremans M. 2009. De Grauwe Gors in Vlaams-Brabant. Biodiversiteit in grootschalige akkergebieden. Eindverslag Bijzonder Natuurbeschermingsproject 2008. Rapport Natuurpunt Studie 2009/8, Mechelen, België

Lewylle I., 2010. Eindverslag van het project 'Verspreiding van de Geelgors in Vlaams-Brabant'. Rapport Natuur.studie 2010/9 Mechelen.

Mason, C.F. & S.M. Mac Donald, 2000. Corn Bunting *Miliaria calandra* populations, landscape and landuse in an arable district of eastern England. Bird Conservation International 10: 169-186.

Michiel K., Roosen H. & R. Roosen 2010. Akkervogels in Vlaanderen en het Dijleland: beheerovereenkomsten als kans op een toekomst? De Boomklever 38; 66-73.

Moorcroft D., Whittingham M. Bradburry R.B. & J.D. Wilson. 2002. The selection of stubble fields by wintering granivorous birds reflects vegetation cover and food abundance. Journal of Applied Ecology 39: 535-547.

Nevelsteen I., (ed). 2008. Actieplan Riemst. Grauwe Gors (nr. 37). Een uitgave van de provincie Limburg. D/2007/5857/62, 93 pp.

Peach W.J., Lovet L.J., Wotton S.R. & C.Jeffs. 2001. Countryside stewardships delivers ciril buntings *Emberiza cirilus* in Devon, UK. Biological Conservation 101: 361-373.

Perkins, A.J., H.E. J.D. Wilson, A. Watson & C. Smout. 2008. Targeted management intervention reduces rate of population decline of Corn Bunting *Emberiza calandra* in eastern Scotland Bird Study 55:52-58.

Steeman, R., Lambrechts, J. & R. Guelinckx, 2008. Een netwerk van aardtong-houdende, knotszwamrijke 'wasplatenweiden' in Vlaams-Brabant. BRAKONA jaarboek 2006-2007: 100-121.

Thewissen F. & R. Erens. 2009. Akkervogels in Riemst, de Grauwe Gors LIKONA Jaarboek 2009, nr 19: pp118-120.

van Dijk A.J., Boele A., Hustings, F. Koffijberg K. & C.L., Plate 2008. Broedvogels in Nederland in 2006. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Vermeersch, G., Anselin, A., Devos, K., Herremans, M., Stevens, J., Gabriëls, J. & B., Van Der Krieken. 2004. Atlas van de Vlaamse broedvogels 2000-2002. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 23, Brussel, 496 p.

Vermeersch, G. & A., Anselin. 2009. Broedvogels in Vlaanderen in 2006-2007. Recente status en trends van Bijzondere Broedvogels en soorten van de Vlaamse Rode Lijst en/of Bijlage I van de Europese Vogelrichtlijn. Mededeling van het instituut voor Natuur- en Bosonderzoek nr.3, Brussel.

Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief: website www.grauwekiekendief.nl

European Bird Census Council website www.ebcc.org

Werkgroep Grauwe Gors: website www.grauwegors.be

Project Graan voor Gorzen: website www.graanvoorgorzen.be

